

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА**

Географічний факультет
кафедра географії України і туризму

Кваліфікаційна робота

**ПРОСТОРОВИЙ РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД
ХМЕЛЬНИЦЬКОГО РАЙОНУ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-
ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ**

Спеціальність 103 Науки про Землю
Освітня програма «Ґрунтознавство, експертна оцінка земель та
територіальне планування»

Здобувача вашої освіти освітньо-
кваліфікаційного рівня «бакалавр»
Вигоняйло Денис Олегович

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
доктор географічних наук, професор
Кузишин Андрій Васильович

РЕЦЕНЗЕНТ:
кандидат географічних наук, доцент
Гавришок Богдан Борисович

Тернопіль, 2026

Зміст

Вступ	3
Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД	6
1.1. Теоретичні підходи до дослідження просторового розвитку територіальних громад	6
1.2. Адміністративно-територіальна реформа в Україні як чинник трансформації просторової організації території	14
1.3. Методичні підходи до оцінювання просторового розвитку громад	22
Висновки до розділу 1	28
Розділ 2. ПЕРЕДУМОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОСТОРОВОЇ СТРУКТУРИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ХМЕЛЬНИЦЬКОГО РАЙОНУ	28
2.1. Просторове положення та сучасна адміністративно-територіальна структура Хмельницького району	28
2.2. Просторові передумови функціонування та розвитку територіальних громад Хмельницького району	37
2.3. Просторова диференціація територіальних громад Хмельницького району та оцінка їх потенціалу розвитку	43
Висновки до розділу 2	50
Розділ 3. НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ХМЕЛЬНИЦЬКОГО РАЙОНУ	53
3.1. Формування збалансованої просторової структури громад	53
3.2. Удосконалення просторового планування та ефективного використання територіального потенціалу громад	59
3.3. Інструменти реалізації просторового розвитку територіальних громад Хмельницького району в умовах сталого територіального управління	62
Висновки до розділу 3	66
Висновки	68
Список використаних джерел	71

Виступ

Сучасний етап розвитку України характеризується глибокими трансформаціями системи публічного управління, територіальної організації влади та місцевого самоврядування. Однією з найважливіших реформ останніх десятиліть стала адміністративно-територіальна реформа, яка завершилася формуванням нового базового рівня адміністративно-територіального устрою – територіальних громад. Передача значної частини повноважень і фінансових ресурсів на місцевий рівень суттєво змінила підходи до управління територіями, актуалізувала питання ефективного використання ресурсного потенціалу, розвитку інфраструктури, забезпечення доступності публічних послуг та просторового планування.

Хмельницький район є одним із найбільших адміністративних районів Хмельницької області, який об'єднує громади з різним рівнем соціально-економічного розвитку, демографічного потенціалу, інфраструктурного забезпечення та інвестиційної активності. Поєднання обласного центру, приміських громад, малих міських поселень і значної кількості сільських територій формує складну просторову систему, у межах якої проявляються як позитивні ефекти концентрації розвитку, так і диспропорції між центральними та периферійними територіями. Саме тому дослідження сучасного стану просторового розвитку територіальних громад Хмельницького району, виявлення чинників формування просторових відмінностей та обґрунтування напрямів їх подолання має вагоме теоретичне й практичне значення.

Науковою основою дослідження стали праці українських і зарубіжних учених, присвячені проблемам регіонального розвитку, територіального планування, місцевого самоврядування, децентралізації, просторової організації територій та сталого розвитку громад. Значний внесок у дослідження цих питань зробили В. Геєць, М. Долішній, Б. Данилишин, З. Герасимчук, В. Куйбіда, Ю. Наврузов, С. Романюк, І. Сторонянська, В. Устименко та інші вітчизняні науковці. Важливе методологічне значення мають також положення

Європейської перспективи просторового розвитку (European Spatial Development Perspective), Територіального порядку денного Європейського Союзу (Territorial Agenda 2030), Нової Лейпцизької хартії щодо сталого розвитку міст та інших міжнародних документів, що визначають сучасні принципи збалансованого просторового розвитку.

Метою дослідження є комплексний аналіз сучасного стану просторового розвитку територіальних громад Хмельницького району в умовах адміністративно-територіальної трансформації та обґрунтування напрямів його оптимізації.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання дослідження**:

- розкрити теоретико-методологічні засади просторового розвитку територіальних громад;
- дослідити вплив адміністративно-територіальної реформи на трансформацію просторової організації громад;
- охарактеризувати сучасну просторову структуру територіальних громад Хмельницького району;
- виявити основні просторові диспропорції та чинники їх формування;
- обґрунтувати стратегічні напрями оптимізації просторового розвитку територіальних громад Хмельницького району.

Об'єктом дослідження є територіальні громади Хмельницького району.

Предметом дослідження є особливості, закономірності та напрями просторового розвитку територіальних громад Хмельницького району в умовах адміністративно-територіальної трансформації.

У процесі дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів. Системний підхід забезпечив цілісне бачення розвитку територіальних громад як взаємопов'язаної просторової системи. Методи аналізу й синтезу використано для узагальнення теоретичних положень та оцінювання сучасного стану розвитку громад. Статистичний метод застосовано для опрацювання показників демографічного, соціального та економічного розвитку. Порівняльний аналіз дав можливість визначити відмінності між

окремими громадами району. Також застосовано графічний, табличний та аналітичний методи, що забезпечили наочність результатів дослідження.

Інформаційну основу дослідження становлять законодавчі та нормативно-правові акти України, офіційні матеріали Міністерства розвитку громад та територій України, Державної служби статистики України, Хмельницької обласної військової адміністрації, Хмельницької районної військової адміністрації, територіальних громад району, дані державних реєстрів, матеріали стратегій розвитку громад, наукові публікації, монографії, аналітичні звіти та відкриті інформаційні ресурси.

Структура роботи зумовлена поставленою метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. У першому розділі розкрито теоретико-методологічні засади просторового розвитку територіальних громад. У другому розділі проаналізовано сучасний стан і просторові особливості розвитку територіальних громад Хмельницького району. У третьому розділі обґрунтовано напрями оптимізації просторового розвитку громад в умовах сучасних соціально-економічних викликів та адміністративно-територіальної трансформації.

Розділ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

1.1. Теоретичні підходи до дослідження просторового розвитку територіальних громад

Сучасний розвиток територіальних громад в Україні відбувається в умовах суттєвих соціально-економічних, управлінських та інституційних трансформацій, пов'язаних із реформою децентралізації, зміною адміністративно-територіального устрою, інтеграцією до європейського простору та необхідністю забезпечення післявоєнного відновлення держави. За цих умов одним із ключових напрямів наукових досліджень стає вивчення закономірностей просторового розвитку територій, що визначають ефективність використання їхнього ресурсного потенціалу, рівень доступності послуг, інвестиційну привабливість та якість життя населення. Просторовий розвиток дедалі частіше розглядається не лише як характеристика територіальної організації господарства чи розселення населення, а як комплексний процес збалансованого функціонування соціальних, економічних, інфраструктурних, екологічних та управлінських підсистем території [4; 9].

У світовій науковій літературі поняття просторового розвитку сформувалося на перетині регіональної економіки, територіального планування, урбаністики та публічного управління. Його еволюція відображає поступовий перехід від традиційного розуміння розвитку як економічного зростання до комплексної моделі, що враховує просторові взаємозв'язки, територіальну згуртованість, екологічну стійкість та соціальну справедливість. Сучасна концепція просторового розвитку базується на положеннях збалансованого використання територіальних ресурсів, розвитку функціональних зв'язків між населеними пунктами, забезпеченні рівного доступу населення до базових послуг та підвищенні конкурентоспроможності територій [18].

В українській науковій традиції просторовий розвиток територіальних громад трактується як процес кількісних і якісних змін у функціонуванні

територіальної системи, який забезпечує ефективне використання природного, людського, виробничого та інфраструктурного потенціалу громади. При цьому ключовими характеристиками такого розвитку є збалансованість, інтегрованість, функціональна взаємопов'язаність окремих елементів території, адаптивність до зовнішніх викликів та здатність до довгострокового саморозвитку [6; 15].

Особливої актуальності поняття просторового розвитку набуло після завершення адміністративно-територіальної реформи в Україні у 2020 році. Формування спроможних територіальних громад змінило традиційні підходи до організації місцевого розвитку. Якщо раніше більшість стратегічних рішень ухвалювалися на районному або обласному рівнях, то нині громади отримали широкі повноваження щодо управління земельними ресурсами, планування забудови, розвитку транспортної інфраструктури, формування мережі закладів освіти, охорони здоров'я та соціального захисту. Відповідно просторовий розвиток став одним із ключових інструментів забезпечення ефективності місцевого самоврядування [2; 11].

Теоретичні засади сучасного просторового розвитку значною мірою сформувалися під впливом концепцій територіальної поляризації, центр-периферійного розвитку, полюсів зростання, мережевої економіки та сталого розвитку. Однією з найбільш відомих є концепція полюсів зростання, запропонована французьким економістом Франсуа Перру. Учений доводив, що економічний розвиток ніколи не відбувається рівномірно, а концентрується навколо окремих центрів, які акумулюють виробництво, інновації, трудові ресурси та інвестиції. Надалі імпульси розвитку поширюються на прилеглі території через систему економічних і соціальних взаємозв'язків [21].

Практичне значення цієї концепції особливо проявляється в сучасних територіальних громадах України. Адміністративні центри громад виступають осередками концентрації управлінських функцій, освіти, медицини, підприємництва та сфери послуг. Водночас периферійні населені пункти нерідко характеризуються меншою економічною активністю, скороченням чисельності населення та обмеженою транспортною доступністю. Саме тому одним із

головних завдань сучасного просторового планування є мінімізація диспропорцій між центральними й периферійними частинами громади [13].

Подальший розвиток зазначених ідей знайшов відображення у працях Джона Фрідмана, який запропонував модель «центр – периферія». На думку вченого, будь-який територіальний розвиток супроводжується формуванням центрів концентрації капіталу, управлінських функцій, інновацій та людського потенціалу, тоді як периферійні території перебувають у менш вигідному становищі. Саме ця модель сьогодні пояснює відмінності у рівнях розвитку громад, що мають різне транспортне положення, різний рівень економічної активності та доступності адміністративних послуг [20].

Суттєвий внесок у розвиток сучасних уявлень про просторові процеси зробив Мануель Кастельс, який обґрунтував концепцію мережевого суспільства. Учений наголошував, що сучасний розвиток територій дедалі більше визначається не адміністративними межами, а мережею інформаційних, транспортних, фінансових та соціальних зв'язків. Саме здатність громади інтегруватися у такі мережі визначає її конкурентоспроможність, інвестиційну привабливість та можливості економічного розвитку [19].

Для українських територіальних громад ця концепція має особливе значення, оскільки сучасний розвиток дедалі більше залежить від якості автомобільних доріг, цифрової інфраструктури, доступності швидкісного інтернету, логістичних маршрутів, міжмуніципального співробітництва та інтеграції до загальнонаціональних і міжнародних економічних зв'язків. Таким чином, поняття просторового розвитку сьогодні виходить далеко за межі традиційного розуміння територіальної організації та охоплює всю систему взаємодії між населенням, бізнесом, владою й інфраструктурою.

Вагоме місце у розвитку сучасної теорії просторового розвитку посідає концепція сталого розвитку, офіційно закріплена у Доповіді Комісії ООН «Наше спільне майбутнє» (1987) та подальших міжнародних документах. Відповідно до цієї концепції розвиток територій має забезпечувати задоволення потреб сучасного покоління без зменшення можливостей майбутніх поколінь

задовольняти власні потреби. У контексті територіальних громад це означає необхідність гармонійного поєднання економічного зростання, соціального добробуту населення та раціонального використання природних ресурсів [24].

У країнах Європейського Союзу ідеї просторового розвитку знайшли своє практичне відображення у Європейській перспективі просторового розвитку (European Spatial Development Perspective), яка визначила принципи поліцентричного розвитку, територіальної згуртованості, рівного доступу населення до інфраструктури та сталого використання територіальних ресурсів [25]. Подальшим розвитком цих положень стали Territorial Agenda 2030 та New Leipzig Charter, що орієнтують держави-члени ЄС на формування інклюзивних, стійких, інноваційних та функціонально збалансованих територій [26; 27].

Україна, реалізуючи євроінтеграційний курс, поступово імплементує зазначені підходи у власну систему стратегічного планування. Це проявляється у впровадженні комплексних планів просторового розвитку територій громад, стратегій регіонального розвитку, інтегрованих концепцій розвитку населених пунктів та нових механізмів міжмуніципального співробітництва. Усі ці інструменти спрямовані на підвищення ефективності використання територіального потенціалу та формування конкурентоспроможних громад.

Вагомий внесок у розвиток теоретичних засад просторового розвитку територій зробили українські науковці, які адаптували світові концепції до умов трансформації системи управління та реформування адміністративно-територіального устрою України. Особливу увагу вони приділили проблемам формування спроможних територіальних громад, розвитку місцевого самоврядування, удосконалення механізмів територіального планування та забезпечення збалансованого розвитку регіонів. Саме ці дослідження створили наукове підґрунтя для розроблення сучасної державної політики регіонального розвитку та реалізації реформи децентралізації [7; 10].

Серед українських учених важливе місце належить академіку **Михайлу Долішньому**, який одним із перших обґрунтував необхідність переходу від централізованої моделі управління територіями до поліцентричної системи

розвитку, заснованої на активізації внутрішнього потенціалу регіонів і громад. Науковець доводив, що територіальний розвиток повинен ґрунтуватися на ефективному використанні місцевих ресурсів, розвитку людського капіталу та розширенні фінансової самостійності органів місцевого самоврядування. На його думку, саме територіальні громади є базовою ланкою забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку держави [8].

Значний внесок у розвиток сучасних теоретичних положень зробив **Борис Данилишин**, який розглядав просторовий розвиток як процес оптимізації використання природно-ресурсного, виробничого та людського потенціалу територій. Учений наголошував, що ефективне функціонування територіальних систем можливе лише за умови поєднання економічної ефективності, соціальної справедливості та екологічної безпеки. Особливу увагу він приділяв питанням формування конкурентних переваг територій, інвестиційної привабливості та розвитку інноваційної економіки [5].

Вагомими є також дослідження **Ірини Сторонянської**, присвячені проблемам територіальної згуртованості, міжмуніципального співробітництва та просторової інтеграції громад. Науковиця обґрунтовує необхідність переходу від адміністративного до функціонального підходу в організації територій, за якого визначальне значення мають реальні соціально-економічні зв'язки між громадами, інтенсивність трудових міграцій, транспортна доступність і спільне використання інфраструктурних об'єктів. Такий підхід відповідає сучасним європейським принципам розвитку функціональних територій [16].

Проблеми реформування місцевого самоврядування та формування спроможних територіальних громад комплексно досліджувалися **Василем Куйбідою**, який розглядав громаду як цілісну соціально-економічну систему, здатну забезпечувати сталий розвиток за умови ефективного управління місцевими ресурсами. Учений наголошував, що спроможність громади визначається не лише фінансовими показниками, а й рівнем розвитку людського потенціалу, якістю управління, доступністю адміністративних послуг, інвестиційною активністю та здатністю до стратегічного планування [12].

Суттєве значення мають також праці Сергія Романюка, присвячені державній політиці регіонального розвитку. Науковець підкреслює, що сучасне просторове планування повинно ґрунтуватися на принципах інтегрованого розвитку територій, узгодженості державної, регіональної та місцевої політики, а також широкого залучення громадськості до процесів прийняття управлінських рішень [14].

В останні роки українські дослідники дедалі частіше використовують поняття просторової спроможності громади. Воно характеризує здатність території забезпечувати населення необхідними умовами для проживання, праці, отримання якісних послуг та реалізації економічної діяльності. Просторова спроможність визначається комплексом взаємопов'язаних характеристик: транспортною доступністю, рівнем розвитку соціальної інфраструктури, інженерним облаштуванням території, інвестиційною активністю, станом житлової забудови, екологічною безпекою та якістю управління [3; 11].

У сучасній науковій літературі все більшого поширення набуває концепція територіальної згуртованості (*territorial cohesion*). Її основна ідея полягає у забезпеченні рівних можливостей розвитку для всіх територій незалежно від їхнього місця розташування. Територіальна згуртованість передбачає зменшення просторових диспропорцій, підвищення доступності базових послуг, розвиток транспортної інфраструктури, ефективне використання місцевих ресурсів та формування міцних горизонтальних зв'язків між громадами [23].

У документах Європейського Союзу територіальна згуртованість розглядається як один із трьох базових компонентів європейської політики розвитку поряд із економічною та соціальною згуртованістю. Саме тому сучасне територіальне планування дедалі більше орієнтується не на адміністративні межі, а на функціональні взаємозв'язки між населеними пунктами, економічними центрами та інфраструктурними об'єктами [25].

Особливе значення для дослідження просторового розвитку громад має концепція поліцентричного розвитку, що стала одним із базових принципів просторової політики Європейського Союзу. Її сутність полягає у формуванні

мережі взаємодіючих центрів різного рівня, здатних забезпечувати населення адміністративними, освітніми, медичними, культурними та економічними функціями. На відміну від моделі надмірної концентрації ресурсів у великих містах, поліцентричний розвиток сприяє рівномірнішому використанню потенціалу територій та підвищенню їхньої стійкості [26].

Для територіальних громад України ця концепція має особливе практичне значення. У процесі формування нової системи місцевого самоврядування адміністративні центри громад стали локальними осередками розвитку, які забезпечують функціонування мережі соціальних послуг, адміністративного управління, підприємництва та громадської активності. Водночас ефективність їхнього функціонування значною мірою залежить від транспортної доступності периферійних населених пунктів, якості дорожньої мережі та розвитку цифрових комунікацій.

Сучасні підходи до просторового розвитку дедалі більше пов'язуються із поняттям просторового капіталу (*spatial capital*). Це поняття охоплює сукупність переваг, які отримує територія завдяки своєму розташуванню, транспортній доступності, інфраструктурному забезпеченню, концентрації економічної активності, людського капіталу та інституційної спроможності. Просторовий капітал визначає потенціал території до залучення інвестицій, розвитку підприємництва та формування конкурентних переваг [19; 22].

У контексті розвитку територіальних громад просторовий капітал формується через поєднання природних ресурсів, вигідного транспортного положення, сучасної соціальної інфраструктури, ефективного використання земельних ресурсів, високої якості управління та активної участі населення у процесах місцевого розвитку. Саме тому оцінювання просторового розвитку не може обмежуватися лише аналізом окремих економічних показників, а потребує комплексного врахування всіх компонентів функціонування території.

Сучасні дослідження також свідчать, що визначальним чинником розвитку громад стає інтегроване територіальне планування, яке передбачає узгодження містобудівної документації, стратегій соціально-економічного розвитку,

екологічної політики, транспортного планування та управління земельними ресурсами. Такий підхід дозволяє уникнути фрагментарності управлінських рішень і забезпечує комплексне використання потенціалу території [17].

Для України особливого значення інтегроване планування набуло після ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель» (2020 р.), який започаткував розроблення Ці документи вперше об'єднали містобудівне планування та комплексних планів просторового розвитку територій територіальних громад, землеустрій у єдину систему управління територіями, що відповідає сучасним європейським практикам [1].

Водночас сучасний просторовий розвиток громад неможливо розглядати без урахування викликів, що постали перед Україною після початку повномасштабної війни. Поява нових логістичних маршрутів, релокація підприємств, значні внутрішні міграційні процеси, зміна структури зайнятості населення, необхідність облаштування місць проживання внутрішньо переміщених осіб та забезпечення функціонування критичної інфраструктури істотно трансформували підходи до розвитку територій. За цих умов першочергового значення набувають стійкість територіальних систем, адаптивність управління та здатність громад швидко реагувати на нові соціально-економічні виклики [9; 10].

Таким чином, аналіз сучасних теоретичних підходів свідчить, що просторовий розвиток територіальних громад є багатовимірним процесом, який поєднує економічні, соціальні, інфраструктурні, екологічні та управлінські складові. Його ефективність визначається не лише ресурсним потенціалом території, а й рівнем розвитку транспортної та соціальної інфраструктури, якістю територіального планування, інституційною спроможністю органів місцевого самоврядування, інтенсивністю міжмуніципального співробітництва та здатністю громади адаптуватися до сучасних викликів. Саме комплексне врахування цих чинників створює теоретичну основу для подальшого аналізу

просторового розвитку територіальних громад Хмельницького району та обґрунтування напрямів його оптимізації.

1.2. Адміністративно-територіальна реформа в Україні як чинник трансформації просторової організації території

Адміністративно-територіальна реформа, що реалізовується в Україні з 2014 року, стала однією з наймасштабніших інституційних трансформацій за весь період незалежності держави. Її основною метою стало створення ефективної системи місцевого самоврядування, забезпечення фінансової самодостатності територіальних громад, підвищення якості публічних послуг та формування сучасної моделі управління територіальним розвитком. На відміну від попередніх реформ, які переважно стосувалися окремих галузей економіки або державного управління, реформа децентралізації охопила практично всі сфери функціонування територій, що суттєво змінило їхню просторову організацію, систему розселення, адміністративні взаємозв'язки та функціональне навантаження окремих населених пунктів.

Необхідність реформування адміністративно-територіального устрою була зумовлена накопиченням значної кількості системних проблем, які сформувалися ще наприкінці ХХ століття. Серед них найбільш вагомими були надмірна централізація управління, фінансова залежність місцевих бюджетів від державного бюджету, значна фрагментація територіальних громад, дублювання повноважень між різними рівнями влади, нерівномірність соціально-економічного розвитку територій та низька ефективність використання місцевих ресурсів. Значна кількість сільських рад не володіла достатнім фінансовим і кадровим потенціалом для забезпечення якісного виконання покладених на них функцій, що негативно позначалося на розвитку територій та рівні життя населення [1].

Додатковим чинником необхідності проведення реформи стала невідповідність адміністративно-територіального устрою сучасним соціально-

економічним процесам. Значна частина населення проживала, працювала, навчалася та отримувала адміністративні послуги за межами своїх адміністративних одиниць, тоді як система управління залишалася орієнтованою на застарілі територіальні межі. Це ускладнювало ефективне планування розвитку інфраструктури, транспортного забезпечення, освітньої та медичної мережі, а також стримувало інвестиційний розвиток територій.

Першим комплексним документом, який визначив концептуальні засади реформування місцевого самоврядування, стала Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 року № 333-р. Документ визначив стратегічні напрями реформування системи управління територіями, принципи субсидіарності, повсюдності місцевого самоврядування, фінансової самостійності громад, доступності публічних послуг та відповідальності органів місцевої влади перед населенням [2].

Одним із ключових принципів реформи став принцип субсидіарності, який широко використовується в країнах Європейського Союзу. Його сутність полягає в тому, що управлінські рішення повинні прийматися на найближчому до громадянина рівні влади, який спроможний забезпечити їх ефективне виконання. Такий підхід сприяє підвищенню якості управління територіями, забезпечує швидшу реакцію на місцеві потреби та створює умови для активнішої участі населення у прийнятті управлінських рішень [3].

Практична реалізація Концепції розпочалася після прийняття Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» у 2015 році. Закон визначив правові механізми формування нових територіальних громад шляхом добровільного об'єднання суміжних територіальних громад сіл, селищ і міст. Основною ідеєю стало створення адміністративних одиниць, спроможних самостійно забезпечувати розвиток території, надавати якісні адміністративні та соціальні послуги, управляти земельними ресурсами й ефективно використовувати бюджетні кошти [4].

Реформа супроводжувалася суттєвими змінами у бюджетній системі. Запровадження фінансової децентралізації забезпечило територіальним громадам нові джерела доходів, зокрема частку податку на доходи фізичних осіб, єдиного податку, акцизного податку, плати за землю та інших місцевих платежів. Унаслідок цього власні доходи місцевих бюджетів суттєво зросли, що створило передумови для реалізації масштабних інфраструктурних проєктів, модернізації закладів освіти, охорони здоров'я, культури та розвитку комунального господарства [5].

Важливим етапом адміністративно-територіальної реформи стало завершення формування нового адміністративного устрою у 2020 році. Постановою Верховної Ради України було утворено нові райони та затверджено мережу територіальних громад, що остаточно завершило перехід до трирівневої системи адміністративно-територіального устрою: громада – район – область [6].

Результатом реформи стало істотне скорочення кількості адміністративних одиниць базового рівня. Якщо до початку реформи в Україні функціонувало понад 11 тисяч місцевих рад, то після завершення процесу було сформовано 1469 територіальних громад, які стали базовими суб'єктами місцевого самоврядування. Одночасно кількість районів було скорочено зі 490 до 136, що дозволило оптимізувати систему державного управління та усунути дублювання повноважень між різними рівнями влади [6].

Зміна адміністративно-територіального устрою безпосередньо вплинула на просторову організацію території. Адміністративні центри новоутворених громад почали виконувати значно ширший спектр функцій порівняно з колишніми сільськими чи селищними радами. Вони стали осередками концентрації адміністративних, освітніх, медичних, фінансових, культурних та підприємницьких функцій. Водночас периферійні населені пункти були інтегровані в єдину систему надання публічних послуг, що сприяло формуванню нових функціональних зв'язків усередині громад.

Суттєво змінилися й підходи до територіального планування. Якщо раніше планувальні рішення приймалися переважно в межах окремих населених

пунктів, то після створення територіальних громад об'єктом планування стала вся територія громади. Це дозволило комплексно оцінювати потреби розвитку транспортної мережі, інженерної інфраструктури, житлової забудови, промислових зон, природоохоронних територій та рекреаційних ресурсів.

Особливе значення адміністративно-територіальна реформа мала для розвитку сільських територій. Багато населених пунктів, які раніше функціонували ізольовано, отримали доступ до ширшої мережі адміністративних, освітніх і медичних послуг. Водночас перед органами місцевого самоврядування постало нове завдання — забезпечити просторову інтеграцію всіх населених пунктів громади, незалежно від їхнього розміру чи віддаленості від адміністративного центру. Саме тому транспортна доступність, якість дорожньої інфраструктури, розвиток цифрових комунікацій і модернізація мережі соціальних послуг стали ключовими складовими сучасної політики територіального розвитку.

Одним із найважливіших результатів адміністративно-територіальної реформи стала зміна підходів до організації простору територіальних громад. Якщо до її реалізації територія розглядалася переважно як сукупність окремих адміністративних одиниць із власними органами місцевого самоврядування, то після завершення процесу об'єднання громад сформувалися нові територіальні системи, у межах яких адміністративний центр виконує роль ядра розвитку, а інші населені пункти інтегруються в єдину соціально-економічну, транспортну та управлінську мережу. Такий підхід відповідає сучасним європейським принципам територіального розвитку, відповідно до яких ефективність території визначається не лише адміністративними межами, а й інтенсивністю функціональних зв'язків між окремими поселеннями.

Суттєвих змін зазнала роль адміністративних центрів територіальних громад. До проведення реформи більшість сільських населених пунктів мали власні органи місцевого самоврядування, проте через обмежені фінансові можливості вони не могли забезпечити належний рівень надання публічних послуг. Після створення територіальних громад адміністративні центри стали

місцем концентрації органів управління, центрів надання адміністративних послуг, закладів освіти, охорони здоров'я, культури, соціального захисту, фінансових установ та об'єктів комунальної інфраструктури. Це дало змогу підвищити ефективність використання бюджетних ресурсів і сформувати сучасні сервісні центри для мешканців усієї громади.

Водночас концентрація функцій в адміністративних центрах актуалізувала проблему забезпечення рівного доступу населення периферійних населених пунктів до базових послуг. Саме тому одним із ключових критеріїв ефективності функціонування територіальної громади стала транспортна доступність. Від якості автомобільних доріг, регулярності пасажирських перевезень, розвитку цифрової інфраструктури та часової доступності адміністративного центру безпосередньо залежить можливість населення користуватися освітніми, медичними, адміністративними та соціальними послугами. У сучасних умовах транспортна доступність розглядається не лише як інфраструктурна характеристика території, а як один із визначальних чинників її соціальної згуртованості та економічної активності.

Реформа також сприяла формуванню нової моделі просторової взаємодії між населеними пунктами. Якщо раніше переважали адміністративні зв'язки між сільськими радами та районними центрами, то після укрупнення громад основна частина управлінських, економічних і соціальних процесів перемістилася на рівень територіальної громади. У результаті сформувалися нові локальні системи взаємодії, у межах яких адміністративний центр забезпечує координацію розвитку території, а старостинські округи виконують функцію представництва інтересів жителів окремих населених пунктів.

Важливою складовою трансформації просторової організації стало впровадження комплексного планування розвитку територій. Законом України **«Про регулювання містобудівної діяльності»** із внесеними змінами щодо комплексних планів просторового розвитку територій територіальних громад започатковано новий підхід до управління використанням земельних ресурсів. Комплексний план поєднує містобудівну документацію із землеустроєм,

визначає перспективи розвитку житлової забудови, транспортної мережі, виробничих територій, рекреаційних зон, природоохоронних територій та інженерної інфраструктури. Таким чином, планування розвитку громади набуло комплексного характеру та стало орієнтованим на довгострокову перспективу.

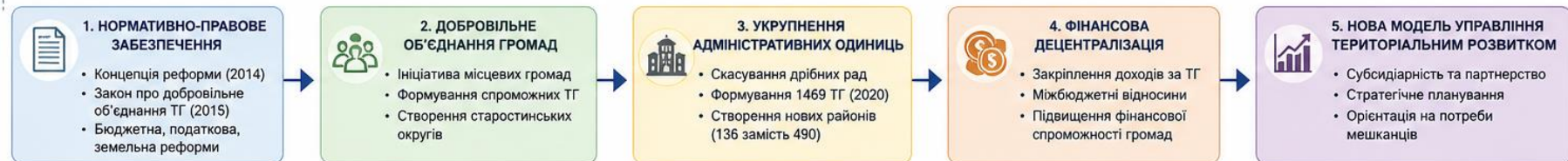
Особливого значення в умовах адміністративно-територіальної реформи набуло поняття **функціональної території**. На відміну від традиційного адміністративного підходу, функціональна територія формується на основі реальних економічних, трудових, транспортних, освітніх і соціальних зв'язків між населеними пунктами. Саме інтенсивність цих зв'язків визначає рівень інтегрованості громади, її економічний потенціал і перспективи розвитку. У європейській практиці такий підхід широко використовується під час формування стратегій територіального розвитку та розподілу фінансових ресурсів.

Значні зміни відбулися і в управлінні земельними ресурсами. Передача земель державної власності за межами населених пунктів у комунальну власність територіальних громад істотно розширила можливості місцевого самоврядування щодо формування інвестиційної політики, розвитку підприємництва, просторового планування та наповнення місцевих бюджетів. Громади отримали можливість самостійно визначати пріоритети використання земель, резервувати території для промислового розвитку, житлового будівництва, рекреації або природоохоронної діяльності. Це стало одним із ключових інструментів підвищення їхньої фінансової спроможності та конкурентоспроможності.

Водночас реформа виявила низку проблем, що потребують подальшого вирішення. Насамперед це стосується нерівномірності соціально-економічного розвитку громад, значних відмінностей у фінансовій спроможності, демографічних втрат окремих територій, недостатньої транспортної доступності віддалених населених пунктів та дефіциту кваліфікованих кадрів в органах місцевого самоврядування.

ВПЛИВ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ НА ПРОСТОРОВУ ОРГАНІЗАЦІЮ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ

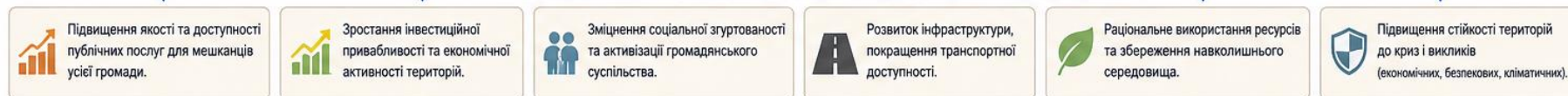
ЕТАПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ

МЕХАНІЗМИ ВПЛИВУ РЕФОРМИ НА ПРОСТОРОВУ ОРГАНІЗАЦІЮ ТЕРИТОРІЇ

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ВПЛИВИ РЕФОРМИ НА ПРОСТОРОВИЙ РОЗВИТОК

ФОРМУВАННЯ СПРОМОЖНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД – ОСНОВИ СТАЛОГО ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Нові виклики для просторового розвитку територій виникли після початку повномасштабної війни. Територіальні громади стали основними суб'єктами організації допомоги внутрішньо переміщеним особам, забезпечення функціонування критичної інфраструктури, підтримки релокованого бізнесу та відновлення пошкоджених об'єктів. За цих умов просторове планування почало враховувати не лише традиційні питання забудови чи розвитку інженерної інфраструктури, а й безпекові аспекти, розміщення захисних споруд, резервних систем енергозабезпечення, логістичних центрів і гуманітарної інфраструктури. Це суттєво розширило зміст сучасної політики територіального розвитку.

Для Хмельницького району адміністративно-територіальна реформа також стала визначальним чинником трансформації просторової організації. Формування нових територіальних громад сприяло посиленню ролі міста Хмельницького як головного адміністративного, економічного та сервісного центру області, водночас окремі громади отримали можливість сформувати власні локальні центри розвитку. Посилилися транспортні, трудові та соціальні зв'язки між адміністративними центрами громад і периферійними населеними пунктами, змінилися напрями щоденних маятникових міграцій, активізувалися процеси приміської забудови та розвитку підприємницької діяльності. Разом із тим зберігаються значні просторові диспропорції між громадами, розташованими поблизу обласного центру, та віддаленими територіями, що потребує впровадження диференційованих підходів до стратегічного планування та розвитку інфраструктури.

Отже, адміністративно-територіальна реформа стала не лише зміною адміністративних меж, а комплексною трансформацією системи територіального управління. Вона істотно вплинула на просторову організацію територій, сформувала нові функціональні зв'язки між населеними пунктами, підвищила роль адміністративних центрів громад, започаткувала сучасні механізми комплексного планування розвитку та створила передумови для ефективнішого використання місцевого потенціалу. Разом із цим остаточне досягнення цілей реформи потребує подальшого розвитку транспортної

інфраструктури, удосконалення територіального планування, зміцнення фінансової спроможності громад та зменшення просторових диспропорцій між різними частинами території.

1.3. Методичні підходи до оцінювання просторового розвитку громад

Ефективне управління територіальними громадами неможливе без об'єктивного оцінювання рівня їхнього просторового розвитку. Саме результати такого оцінювання створюють інформаційну основу для стратегічного планування, визначення пріоритетних напрямів інвестування, формування програм соціально-економічного розвитку та обґрунтування управлінських рішень. У сучасних умовах просторовий розвиток розглядається як багатокomпонентний процес, що відображає рівень взаємодії населення, господарської діяльності, інженерної інфраструктури, транспортної мережі, природно-ресурсного потенціалу та системи управління територією. Відповідно методика його оцінювання повинна забезпечувати комплексне врахування всіх складових функціонування територіальної громади.

У науковій літературі відсутній єдиний універсальний підхід до оцінювання просторового розвитку територій. Це пояснюється складністю самого поняття просторового розвитку, яке охоплює різні сфери суспільного життя та характеризується значною кількістю взаємопов'язаних показників. Саме тому більшість сучасних дослідників використовують інтегральний підхід, який передбачає поєднання соціальних, економічних, демографічних, інфраструктурних, екологічних та управлінських індикаторів у єдину систему оцінювання.

Методологічною основою сучасних підходів виступають рекомендації Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), Європейської Комісії, програми ESPON, а також документи Territorial Agenda 2030. У цих

документах просторовий розвиток розглядається через призму територіальної згуртованості, конкурентоспроможності, доступності послуг, поліцентричного розвитку та ефективності використання місцевого потенціалу. Відповідно оцінювання здійснюється не лише за окремими статистичними показниками, а й через аналіз взаємозв'язків між ними.

Одним із найбільш поширених підходів є **системний метод**, відповідно до якого територіальна громада розглядається як єдина система, що складається із взаємопов'язаних підсистем. До них належать демографічна, економічна, соціальна, інфраструктурна, екологічна та управлінська складові. Зміна параметрів однієї із підсистем неминуче впливає на функціонування інших, тому оцінювання повинно здійснюватися комплексно. Саме системний підхід дозволяє визначити сильні та слабкі сторони розвитку громади, встановити причинно-наслідкові зв'язки між окремими процесами та сформулювати обґрунтовані рекомендації щодо їх удосконалення.

Важливе місце займає **порівняльний метод**, який дає можливість зіставити рівень розвитку окремих територіальних громад між собою. Основною перевагою цього підходу є можливість визначення територій-лідерів та громад, що потребують першочергової державної підтримки. При цьому порівняння доцільно проводити не лише в межах одного району чи області, а й із громадами інших регіонів України, що мають подібні соціально-економічні умови.

Значного поширення останніми роками набув **індикаторний підхід**, який ґрунтується на використанні системи кількісних показників. Його перевагою є можливість об'єктивного вимірювання рівня розвитку окремих складових територіальної громади. Найчастіше індикатори групуються за кількома блоками, кожен із яких характеризує певний напрям функціонування території.

Перший блок становлять **демографічні показники**. Вони характеризують чисельність населення, його густоту, природний та механічний рух, вікову структуру, рівень урбанізації, демографічне навантаження, середню тривалість життя та інші характеристики людського потенціалу. Саме демографічна ситуація визначає перспективи забезпечення громади трудовими ресурсами,

розвиток ринку праці, потребу у соціальній інфраструктурі та можливості економічного зростання.

Другу групу формують економічні показники, серед яких особливого значення набувають власні доходи бюджету громади, обсяг капітальних інвестицій, кількість суб'єктів підприємництва, рівень зайнятості населення, середня заробітна плата, частка малого та середнього бізнесу, обсяги промислового й сільськогосподарського виробництва. Саме вони відображають фінансову спроможність громади та її можливості щодо самостійного забезпечення розвитку.

Наступний блок складають інфраструктурні показники, які характеризують рівень розвитку транспортної мережі, забезпеченість автомобільними дорогами, доступність громадського транспорту, розвиток інженерної інфраструктури, житлово-комунального господарства, цифрових комунікацій, мереж водопостачання, водовідведення та енергозабезпечення. У сучасних умовах саме інфраструктура значною мірою визначає рівень інтегрованості території та її інвестиційну привабливість.

Особливу увагу при оцінюванні просторового розвитку приділяють соціальній інфраструктурі. До відповідної групи індикаторів належать забезпеченість населення закладами освіти, охорони здоров'я, культури, спорту, адміністративними послугами, соціальним захистом та об'єктами громадського обслуговування. Оцінюється не лише кількість відповідних закладів, а й їхня територіальна доступність, якість послуг та рівень забезпечення населення.

Одним із найбільш важливих критеріїв сучасного просторового розвитку виступає транспортна доступність. У європейській практиці саме часовий показник доїзду населення до адміністративного центру громади, лікарні, опорного закладу освіти чи центру надання адміністративних послуг використовується як один із базових індикаторів територіальної згуртованості. Для більшості територіальних громад оптимальним вважається забезпечення можливості доїзду до адміністративного центру в межах 20–30 хвилин.

В останні роки дедалі ширше застосовується інтегральний метод оцінювання, який передбачає об'єднання окремих показників у єдиний комплексний індекс просторового розвитку. Перед розрахунком інтегрального показника всі статистичні дані нормалізуються, що забезпечує можливість їх порівняння незалежно від одиниць виміру. Надалі кожному показнику надається відповідна вагомість залежно від його впливу на загальний рівень розвитку громади, після чого обчислюється інтегральний індекс. Саме цей підхід сьогодні використовується більшістю міжнародних організацій під час оцінювання регіонального розвитку.

Одним із найефективніших інструментів сучасного аналізу просторового розвитку стали геоінформаційні системи (GIS). Вони забезпечують можливість поєднання статистичної інформації з просторовими даними, побудови цифрових карт, моделювання транспортної доступності, аналізу використання земельних ресурсів та виявлення територіальних диспропорцій. Застосування GIS-технологій значно підвищує об'єктивність досліджень та створює основу для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Таким чином, сучасні методичні підходи до оцінювання просторового розвитку територіальних громад базуються на принципах комплексності, системності, об'єктивності та порівнюваності результатів. Їх використання забезпечує можливість виявлення просторових диспропорцій, визначення конкурентних переваг окремих територій, оцінювання ефективності управління та обґрунтування стратегічних напрямів розвитку громад. Запропонований комплексний підхід може бути використаний як методична основа для подальшого аналізу територіальних громад Хмельницького району та формування практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності їх просторового розвитку.

Висновки до розділу 1

У першому розділі дослідження розкрито теоретико-методологічні засади просторового розвитку територіальних громад в умовах сучасних адміністративно-територіальних перетворень. Узагальнення наукових підходів засвідчило, що просторовий розвиток є комплексною характеристикою функціонування території, яка охоплює демографічні, економічні, соціальні, інфраструктурні, екологічні та управлінські складові. Встановлено, що ефективність розвитку громади визначається не лише ресурсним потенціалом, а й рівнем територіальної інтегрованості, транспортної доступності, якістю публічних послуг та спроможністю органів місцевого самоврядування забезпечувати збалансований розвиток.

Обґрунтовано, що адміністративно-територіальна реформа стала одним із ключових чинників трансформації просторової організації території України. Передача повноважень і фінансових ресурсів територіальним громадам, укрупнення адміністративних одиниць та впровадження нових інструментів просторового планування сприяли формуванню сучасної моделі місцевого розвитку, заснованої на принципах субсидіарності, комплексності та ефективного використання місцевого потенціалу. Водночас визначено, що зберігаються суттєві просторові диспропорції між громадами, які потребують застосування диференційованих підходів до управління територіальним розвитком.

Дослідження методичних підходів до оцінювання просторового розвитку дозволило встановити доцільність використання комплексної системи показників, що поєднує демографічні, економічні, інфраструктурні, соціальні, екологічні та управлінські індикатори. Найбільш обґрунтованим визначено інтегральний підхід, який забезпечує можливість комплексного аналізу територіальних громад, виявлення просторових диспропорцій та визначення пріоритетних напрямів їх подальшого розвитку.

Отримані теоретичні положення, узагальнені методичні підходи та сформована система оцінювання створюють науково-методичну основу для подальшого аналізу особливостей просторового розвитку територіальних громад Хмельницького району, виявлення чинників їх диференціації та обґрунтування практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності управління територіальним розвитком.

Розділ 2

ПЕРЕДУМОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОСТОРОВОЇ СТРУКТУРИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ХМЕЛЬНИЦЬКОГО РАЙОНУ

2.1. Просторове положення та сучасна адміністративно-територіальна структура Хмельницького району

Хмельницький район є найбільшим адміністративним районом Хмельницької області, сформованим у результаті адміністративно-територіальної реформи 2020 року. Відповідно до Постанови Верховної Ради України від 17 липня 2020 року № 807-IX «Про утворення та ліквідацію районів» його територія об'єднала землі восьми колишніх адміністративних районів, що істотно змінило систему територіальної організації центральної частини області. Новостворений район став не лише найбільшою адміністративною одиницею регіону за чисельністю населення та площею, а й основним осередком концентрації економічної активності, адміністративного управління, транспортних комунікацій та соціальної інфраструктури.

Після завершення адміністративно-територіальної реформи до складу Хмельницького району увійшло 27 територіальних громад, що становить майже половину всіх громад області. Загальна площа району становить 10 767,9 км², або понад 52 % території Хмельницької області, а чисельність населення перевищує 683 тис. осіб, що формує найбільший людський потенціал серед трьох адміністративних районів області. До складу району входить 749 населених пунктів, які характеризуються значною різноманітністю за людністю, функціональним призначенням та рівнем соціально-економічного розвитку.

Найважливішою особливістю суспільно-просторового положення Хмельницького району є його центральне розташування в межах області. Район межує одночасно із Шепетівським та Кам'янець-Подільським районами, а також має зручні транспортні зв'язки із Тернопільською, Вінницькою, Житомирською та Рівненською областями. Таке положення сприяє формуванню інтенсивних

міжрегіональних соціально-економічних зв'язків, розвитку логістичних функцій та забезпечує високу транспортну доступність більшості територіальних громад.

У сучасних умовах просторовий розвиток району значною мірою визначається його транспортно-географічним положенням. Через територію проходять міжнародні та національні транспортні магістралі, що забезпечують зв'язок західних і центральних регіонів України. Основною автомобільною артерією є міжнародна автомобільна дорога М-30 Стрий – Ізварине, яка після модернізації стала одним із головних транспортних коридорів держави. Важливе значення мають також автомобільні дороги державного значення Н-03 Житомир – Чернівці, Р-48 Кам'янець-Подільський – Війтівці – Білогір'я та мережа регіональних автошляхів, що забезпечують внутрішньорайонні транспортні зв'язки. Саме вони формують основу просторової інтеграції територіальних громад і визначають напрями щоденних трудових, освітніх та сервісних міграцій населення.

Сприятливе транспортне положення доповнюється розвиненою залізничною мережею. Через місто Хмельницький проходять основні залізничні маршрути, що поєднують західну частину України зі столичним регіоном, центральними та південними областями. Це забезпечує високу мобільність населення, розвиток пасажирських перевезень і створює сприятливі передумови для функціонування логістичних центрів та виробничих підприємств.

Водночас суспільно-просторове положення району визначається не лише транспортною доступністю, а й концентрацією адміністративних функцій. У межах району розташований адміністративний центр області — місто Хмельницький, яке виконує функції головного поліфункціонального ядра регіону. Тут зосереджені органи державної влади та місцевого самоврядування, провідні заклади вищої освіти, спеціалізовані медичні установи, фінансові організації, великі торговельні комплекси, промислові підприємства, транспортно-логістичні об'єкти та значна частина сучасної сфери послуг. У результаті саме Хмельницький формує основні просторові потоки населення,

капіталу, товарів і послуг, виконуючи роль домінуючого центру тяжіння для навколишніх територіальних громад.

Для оцінювання особливостей суспільно-просторового положення району доцільно узагальнити його основні характеристики (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Основні характеристики Хмельницького району

Показник	Значення
Площа	10 767,9 км ²
Частка у площі області	52,2 %
Чисельність населення	683,8 тис. осіб
Частка населення області	близько 54 %
Кількість територіальних громад	27
Кількість населених пунктів	749
Адміністративний центр	м. Хмельницький
Провідні транспортні магістралі	М-30, Н-03, Р-48

Дані таблиці 2.1 свідчать, що Хмельницький район концентрує понад половину площі та населення області, що визначає його провідне місце в системі територіальної організації регіону. Особливо важливим є поєднання значної площі із високою концентрацією населення, адміністративних функцій та транспортної інфраструктури. На відміну від інших районів області, саме тут сформувався найбільший ринок праці, найбільш розвинена мережа освітніх і медичних установ, а також найвищий рівень ділової активності.

Разом із тим просторова структура району не є однорідною. Її визначає поєднання високоурбанізованої центральної частини, сформованої навколо міста Хмельницького, приміської зони, що характеризується активними процесами житлової забудови та економічного освоєння, а також периферійних територій,

у яких переважають аграрні функції, нижча густота населення та менш інтенсивні соціально-економічні зв'язки. Саме така диференціація простору зумовлює необхідність детального аналізу адміністративно-територіальної структури району та функціональних особливостей окремих територіальних громад, що буде розглянуто в наступній частині підрозділу.

Після завершення адміністративно-територіальної реформи просторова структура Хмельницького району зазнала суттєвих трансформацій. Якщо до 2020 року територія сучасного району була поділена між вісьмома адміністративними районами, кожен із яких мав власний центр управління, то нині сформовано єдину адміністративну систему, основу якої становлять територіальні громади. Така модель відповідає сучасним принципам децентралізації та передбачає концентрацію управлінських функцій на базовому рівні місцевого самоврядування, тоді як районний рівень виконує переважно координаційну та представницьку функції. Внаслідок цього істотно змінилися напрями адміністративних, економічних і соціальних взаємозв'язків, а також характер просторової організації території.

Станом на сьогодні до складу Хмельницького району входять **27 територіальних громад**, серед яких представлені міські, селищні та сільські громади. Така структура свідчить про значне різноманіття територіальних систем, які відрізняються площею, чисельністю населення, рівнем урбанізації, господарською спеціалізацією та інфраструктурним забезпеченням. Загалом район охоплює 749 населених пунктів, що становить понад половину поселенської мережі Хмельницької області.

Для характеристики адміністративно-територіальної структури доцільно узагальнити кількісний склад територіальних громад (табл. 2.2).

Наведені дані свідчать, що адміністративно-територіальна структура району є достатньо збалансованою. Хоча кількісно переважають селищні та сільські громади, саме міські громади концентрують більшу частину населення, виробничого потенціалу, фінансових ресурсів та об'єктів соціальної інфраструктури. Така особливість формує виражену функціональну ієрархію,

відповідно до якої міські громади виступають центрами тяжіння для навколишніх територій.

Таблиця 2.2

Структура територіальних громад Хмельницького району

Тип територіальної громади	Кількість	Частка, %
Міські	7	25,9
Селищні	10	37,0
Сільські	10	37,1
Усього	27	100,0

До найбільших за чисельністю населення належать Хмельницька, Старокостянтинівська, Волочиська, Городоцька, Красилівська та Деражнянська міські територіальні громади. Вони характеризуються високим рівнем концентрації населення, розвиненою виробничою базою, сучасною мережею закладів освіти, охорони здоров'я та адміністративного обслуговування. Саме ці громади формують опорний каркас просторової організації району та забезпечують значну частину міжмуніципальних зв'язків.

Водночас селищні громади — Летичівська, Меджибізька, Теофіпольська, Старосинявська, Чорнострівська, Війтовецька, Віньковецька, Вовковинецька, Наркевицька та Сатанівська — виконують функції локальних центрів обслуговування навколишніх сільських територій. Вони забезпечують населення адміністративними, освітніми, медичними та торговельними послугами, сприяючи зменшенню територіальних диспропорцій між міськими й сільськими поселеннями.

Особливу роль у просторовій структурі району відіграють сільські громади, серед яких найбільшими є Розсошанська, Лісовогринівецька, Гвардійська, Заслучненська, Зіньківська, Миролобненська, Солобковецька,

Староостропільська та Щиборівська. Для них характерним є переважання аграрного землекористування, значна площа сільськогосподарських угідь, нижча густота населення та більша залежність від адміністративних і сервісних функцій сусідніх міських центрів. Разом із тим саме ці громади мають найбільший потенціал для розвитку агропромислового виробництва, відновлюваної енергетики, рекреації та переробної промисловості.

Наведена схема демонструє, що просторова структура району має ієрархічний та поліцентричний характер. Незважаючи на домінування міста Хмельницького, окремі міські та селищні громади також виконують функції локальних центрів розвитку, забезпечуючи населення широким спектром послуг і підтримуючи внутрішньорайонні зв'язки. Така організація відповідає сучасним європейським принципам поліцентричного розвитку та сприяє формуванню більш збалансованої територіальної системи.

Водночас аналіз просторової структури району свідчить про наявність виражених центр-периферійних відмінностей. Найвищий рівень економічної активності, концентрації населення, інвестицій та інфраструктурного забезпечення характерний для Хмельницької міської громади та прилеглих територій. У міру віддалення від обласного центру інтенсивність господарських і соціальних процесів поступово знижується, що проявляється у скороченні чисельності населення, нижчій підприємницькій активності та меншій забезпеченості сучасною інфраструктурою. Саме ця просторова диференціація визначає необхідність подальшого аналізу демографічних, економічних та інфраструктурних особливостей розвитку територіальних громад Хмельницького району.

Важливою особливістю сучасної адміністративно-територіальної структури Хмельницького району є її висока просторова диференціація. Незважаючи на функціональну цілісність району як адміністративної одиниці, окремі територіальні громади істотно відрізняються за площею, чисельністю населення, щільністю заселення, рівнем урбанізації та господарською спеціалізацією. Така неоднорідність сформувалася під впливом природних умов,

історичних особливостей заселення, транспортного положення, характеру господарського освоєння території та наслідків адміністративно-територіальної реформи.

Серед територіальних громад району чітко простежуються три функціональні групи. До першої належать громади, що безпосередньо тяжіють до міста Хмельницького і входять до його зони безпосереднього впливу. Насамперед це Хмельницька міська, Розсошанська, Лісовогринівецька, Гвардійська та Чорноострівська громади. Їхній розвиток визначається процесами субурбанізації, активним житловим будівництвом, розвитком логістики, торгівлі, сфери послуг та щоденними маятниковими міграціями населення. Близькість до обласного центру забезпечує високий рівень транспортної доступності, концентрацію інвестицій та порівняно кращі соціально-економічні показники.

Другу групу становлять міські та селищні громади, які виконують функції локальних центрів розвитку. До них належать Волочиська, Старокостянтинівська, Красилівська, Городоцька, Деражнянська, Летичівська, Теофіпольська, Ярмолинецька, Віньковецька, Старосинявська, Війтовецька, Вовковинецька та Антонінська громади. Вони мають сформовані адміністративні центри, розвинену мережу закладів освіти й охорони здоров'я, підприємства переробної промисловості, об'єкти торгівлі та транспортної інфраструктури. Саме ці громади забезпечують населення навколишніх сільських територій базовими адміністративними й соціальними послугами, виконуючи роль міжрайонних вузлів тяжіння.

Третю групу формують переважно сільські громади, у структурі економіки яких домінує аграрне виробництво. Вони характеризуються меншою густотою населення, значною часткою сільськогосподарських угідь та обмеженою концентрацією об'єктів соціальної інфраструктури. Водночас саме ці громади забезпечують вагомий внесок у виробництво сільськогосподарської продукції, розвиток переробної галузі та формування продовольчої безпеки регіону.

Для оцінювання особливостей адміністративно-територіальної структури району доцільно здійснити функціональну типізацію територіальних громад (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Функціональна типізація територіальних громад Хмельницького району

Тип громад	Основні громади	Характерні риси розвитку
Приміські	Хмельницька, Розсошанська, Лісовогринівецька, Гвардійська, Чорноострівська	Субурбанізація, розвиток житлової забудови, логістики, торгівлі, сфери послуг
Локальні центри розвитку	Волочиська, Старокостянтинівська, Красилівська, Городоцька, Деражнянська, Летичівська, Теофіпольська, Ярмолинецька та ін.	Адміністративні, освітні, медичні, промислові та торговельні функції
Переважно аграрні	Заслучненська, Зіньківська, Миролюбненська, Щиборівська та ін.	Сільське господарство, переробка продукції, розвиток сільських територій

Дані таблиці свідчать, що просторова структура району є поліфункціональною. Домінування лише одного напрямку розвитку відсутнє, натомість формується мережа взаємопов'язаних центрів різного рівня. Найбільшу концентрацію управлінських, фінансових і сервісних функцій забезпечує Хмельницька міська громада, тоді як інші міські громади виступають локальними центрами обслуговування навколишніх територій. Сільські громади,

своєю чергою, формують аграрний каркас району, забезпечуючи використання значної частини земельних ресурсів та розвиток агропромислового комплексу.

Суттєвий вплив на просторову організацію району справляє система розселення. Вона сформувалася під впливом історичних процесів освоєння Поділля та характеризується нерівномірним розміщенням населення. Найбільша густота населення спостерігається у Хмельницькій міській громаді та прилеглий приміській зоні, де зосереджено понад 40 % жителів району. Водночас у периферійних громадах густота населення істотно нижча, що пов'язано з демографічним скороченням, міграційними процесами та переважанням сільськогосподарського використання території.

Формування сучасної системи розселення супроводжується активізацією процесів субурбанізації. Останніми роками спостерігається зростання житлового будівництва у громадах, що безпосередньо межують із містом Хмельницьким. Це обумовлено високою транспортною доступністю, розвитком інженерної інфраструктури та можливістю поєднання проживання у приміській зоні з працевлаштуванням у великому місті. Такі процеси сприяють формуванню єдиного функціонального простору навколо обласного центру та поступовому розширенню його зони впливу.

Водночас віддалені громади району стикаються з низкою викликів, серед яких найважливішими є скорочення чисельності населення, старіння демографічної структури, відтік молоді до великих міст та обмежені можливості диверсифікації економіки. Саме тому одним із головних завдань сучасної регіональної політики є посилення ролі локальних центрів розвитку, удосконалення транспортного сполучення, модернізація соціальної інфраструктури та розширення міжмуніципального співробітництва. Ці заходи покликані зменшити просторові диспропорції та забезпечити більш збалансований розвиток усіх територіальних громад Хмельницького району.

2.2. Просторові передумови функціонування та розвитку територіальних громад Хмельницького району

Ефективність функціонування територіальних громад безпосередньо залежить від сукупності просторових передумов, які визначають можливості використання території, формування системи землекористування, розвитку інженерної та транспортної інфраструктури, розміщення виробничих об'єктів і соціальної інфраструктури. У сучасних умовах просторовий розвиток територіальних громад дедалі більше розглядається як процес раціональної організації території, спрямований на досягнення збалансованого використання земельних ресурсів, підвищення функціональної ефективності території та забезпечення сталого розвитку. Саме тому аналіз просторових передумов розвитку територіальних громад Хмельницького району має ґрунтуватися не лише на оцінці соціально-економічних показників, а насамперед на дослідженні структури території, особливостей землекористування, транспортної доступності, інженерної забезпеченості та функціонального зонування.

Хмельницький район характеризується значною територіальною різноманітністю, що обумовлено поєднанням урбанізованих просторів, інтенсивно освоєних агроландшафтів, природоохоронних територій, водних об'єктів та ділянок перспективного інвестиційного освоєння. Просторова організація району сформувалася під впливом тривалого господарського освоєння території, сучасних процесів децентралізації, розвитку транспортної мережі та трансформації системи землекористування. Внаслідок цього територіальні громади відрізняються не лише за площею чи чисельністю населення, а й за структурою земельного фонду, рівнем освоєності території, характером функціонального використання земель та можливостями подальшого просторового розвитку.

Однією з визначальних характеристик просторової організації території є структура землекористування. Саме співвідношення земель сільськогосподарського призначення, забудованих територій, лісових масивів, водного фонду та природоохоронних земель визначає напрями розвитку

територіальних громад, їх інвестиційну привабливість та можливості реалізації просторових проєктів. Для більшості громад Хмельницького району характерним є переважання земель сільськогосподарського призначення, що відповідає аграрній спеціалізації центральної частини Поділля. Водночас просторовий розвиток громад, розташованих у безпосередній близькості до міста Хмельницького, дедалі більше визначається зростанням площ житлової, громадської та виробничої забудови, розвитком логістичних комплексів і транспортної інфраструктури.

Важливою тенденцією останніх років стало поступове ускладнення функціональної структури територій. Якщо раніше більшість сільських громад виконували переважно агровиробничі функції, то після адміністративно-територіальної реформи значно посилилася роль адміністративних, сервісних та інфраструктурних функцій. У адміністративних центрах громад сформувалися центри надання адміністративних послуг, модернізувалися заклади освіти, охорони здоров'я, культури та соціального захисту. Це сприяло підвищенню функціональної самодостатності громад і зменшенню залежності населення від районних та обласних центрів у питаннях отримання базових послуг.

Для узагальнення основних просторових передумов розвитку територіальних громад доцільно виділити ключові компоненти, що визначають сучасну територіальну організацію району (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Основні просторові передумови розвитку територіальних громад
Хмельницького району**

Просторовий чинник	Характеристика	Вплив на розвиток громад
Структура землекористування	Переважання земель сільськогосподарського призначення, локальна концентрація забудованих територій	Визначає напрями господарського використання території та резерви просторового розвитку

Транспортна доступність	Розвинена мережа міжнародних, національних і регіональних автомобільних шляхів	Забезпечує інтеграцію громад та мобільність населення
Інженерна інфраструктура	Системи електро-, газо-, водопостачання, цифрові мережі	Формує умови для розвитку виробництва та житлової забудови
Просторове планування	Комплексні плани просторового розвитку територій громад	Забезпечує раціональне використання земельних ресурсів
Функціональна структура території	Поєднання адміністративних, виробничих, аграрних, рекреаційних та природоохоронних функцій	Сприяє диверсифікації розвитку територіальних громад

Наведені у таблиці компоненти свідчать, що просторовий розвиток територіальних громад формується під впливом комплексу взаємопов'язаних чинників. Вирішальне значення мають не окремі ресурси, а їх збалансоване поєднання у межах території громади. Зокрема, високий рівень транспортної доступності без ефективного просторового планування або сучасної інженерної інфраструктури не забезпечує належної інвестиційної привабливості території. Аналогічно значний земельний потенціал не може бути повністю реалізований без раціональної функціональної організації території та сучасної системи управління землекористуванням.

Особливого значення для територіальних громад Хмельницького району набуває просторова організація землекористування. Після передачі земель державної власності у комунальну власність територіальних громад суттєво розширилися можливості місцевого самоврядування щодо планування використання території, резервування земель для перспективної забудови, розвитку промислових майданчиків, логістичних центрів, рекреаційних зон та об'єктів інженерної інфраструктури. Це стало важливою передумовою

підвищення інвестиційної активності громад та зміцнення їх фінансової спроможності.

Водночас ефективність використання земельних ресурсів визначається не лише їх площею, а й просторовою структурою земельного фонду. Надмірна фрагментація земельних масивів, дисперсне розміщення виробничих об'єктів, недостатня інтеграція транспортної та інженерної інфраструктури можуть стримувати розвиток території навіть за наявності значного природно-ресурсного потенціалу. Саме тому сучасні підходи до просторового розвитку громад орієнтуються на комплексне планування території, узгодження містобудівної документації із землеустроєм та формування функціонально збалансованої структури землекористування.

Важливим компонентом просторової організації територіальних громад є **транспортний каркас території**, який забезпечує взаємозв'язок між адміністративними центрами громад, населеними пунктами, виробничими зонами, об'єктами соціальної інфраструктури та зовнішніми транспортними мережами. У сучасних умовах транспортна інфраструктура розглядається не лише як система шляхів сполучення, а як один із ключових чинників просторової інтеграції території, що визначає швидкість переміщення населення, доступність адміністративних і соціальних послуг, логістичні можливості підприємств та інвестиційну привабливість громади.

Для Хмельницького району характерною є достатньо розвинена мережа автомобільних доріг державного, регіонального та місцевого значення, яка забезпечує просторову взаємодію між більшістю територіальних громад. Основу транспортного каркаса формують міжнародна автомобільна дорога М-30, автомобільна дорога державного значення Н-03 Житомир – Чернівці, а також низка регіональних і територіальних автошляхів. Саме вони визначають конфігурацію основних потоків населення, товарів і послуг, впливаючи на просторову організацію господарської діяльності та характер використання території.

Разом із тим рівень транспортної забезпеченості громад залишається нерівномірним. Території, що безпосередньо прилягають до міста Хмельницького або розташовані вздовж міжнародних транспортних магістралей, характеризуються високою транспортною доступністю та значною концентрацією економічної активності. Водночас окремі периферійні громади мають менш розвинену мережу автомобільних доріг місцевого значення, що ускладнює доступ населення до адміністративних, медичних, освітніх і культурних послуг. У таких умовах одним із пріоритетних напрямів просторового розвитку є модернізація транспортної інфраструктури та покращення внутрішньогромадської транспортної доступності.

Не менш важливе значення має **інженерна інфраструктура**, яка визначає функціональні можливості території та створює основу для розвитку житлової забудови, підприємництва і виробничої діяльності. Забезпеченість централізованими системами водопостачання, водовідведення, електропостачання, газифікації, цифрового зв'язку та інженерних комунікацій безпосередньо впливає на ефективність використання земельних ресурсів і формування сучасного просторового середовища.

Особливого значення в останні роки набуває розвиток цифрової інфраструктури. Високошвидкісний доступ до мережі Інтернет, цифровізація адміністративних послуг, використання геоінформаційних систем у плануванні території та веденні земельного кадастру поступово стають невід'ємними складовими сучасного просторового розвитку. Для територіальних громад Хмельницького району це відкриває можливості підвищення ефективності управління земельними ресурсами, оптимізації процесів територіального планування та залучення інвестицій.

Важливим напрямом аналізу просторових передумов є **оцінювання доступності соціальної інфраструктури**. Після завершення адміністративно-територіальної реформи адміністративні центри громад стали основними осередками концентрації закладів освіти, охорони здоров'я, культури, адміністративного обслуговування та соціального захисту. У зв'язку з цим

просторова доступність таких об'єктів набула особливого значення. Основним критерієм оцінювання виступає не лише відстань до об'єкта, а й час доїзду, якість транспортного сполучення та можливість регулярного користування відповідними послугами.

У міжнародній практиці одним із базових показників просторової доступності вважається можливість досягнення адміністративного центру громади протягом 20–30 хвилин автомобільним транспортом. Для більшості громад Хмельницького району цей показник є досяжним, однак у громадах із великою площею території та значною кількістю віддалених населених пунктів забезпечення такого рівня доступності потребує подальшого вдосконалення транспортної мережі та розвитку дорожньої інфраструктури.

З метою узагальнення просторових характеристик функціонування територіальних громад доцільно систематизувати основні елементи просторової організації території (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Основні елементи просторової організації територіальних громад
Хмельницького району**

Елемент просторової організації	Основна функція	Значення для розвитку громади
Адміністративний центр	Управління територією, концентрація публічних послуг	Формує ядро просторової організації громади
Транспортний каркас	Забезпечення просторових зв'язків	Підвищує доступність території та мобільність населення
Інженерна інфраструктура	Забезпечення функціонування населених пунктів	Створює умови для забудови та розвитку виробництва
Земельний фонд	Просторова основа господарської діяльності	Визначає напрями використання території

Соціальна інфраструктура	Надання базових публічних послуг	Забезпечує якість життя населення
Природоохоронні території	Збереження природних ресурсів	Сприяють екологічній збалансованості розвитку

Аналіз представленої системи свідчить, що просторовий розвиток територіальних громад формується як результат взаємодії кількох взаємопов'язаних підсистем. Жоден із наведених елементів не може забезпечити ефективне функціонування території ізольовано. Наприклад, наявність значного земельного потенціалу не створює передумов для розвитку без належної транспортної та інженерної інфраструктури, тоді як високий рівень інженерного облаштування території не забезпечує належної ефективності за відсутності раціонального просторового планування.

Проведений аналіз засвідчує, що територіальні громади Хмельницького району мають сприятливі просторові передумови для подальшого розвитку. Водночас існуючі відмінності у транспортній доступності, рівні інженерного забезпечення, структурі землекористування та функціональному освоєнні території зумовлюють необхідність застосування диференційованих підходів до просторового планування. Одним із ключових напрямів подальшого розвитку має стати інтеграція комплексного планування територій із сучасними інструментами управління земельними ресурсами, використанням геоінформаційних технологій та розробленням довгострокових моделей просторової організації територіальних громад.

2.3. Просторова диференціація територіальних громад Хмельницького району та оцінка їх потенціалу розвитку

Просторова диференціація територіальних громад є закономірним наслідком нерівномірності природно-ресурсного забезпечення, особливостей

землекористування, транспортної доступності, рівня інженерного облаштування території, історично сформованої поселенської мережі та сучасних управлінських процесів. Після завершення адміністративно-територіальної реформи 2020 року територіальні громади стали базовими одиницями управління просторовим розвитком, що зумовило необхідність комплексного оцінювання їх територіального потенціалу. У сучасних умовах саме просторові характеристики території дедалі більше визначають конкурентоспроможність громад, можливості залучення інвестицій, ефективність використання земельних ресурсів та перспективи реалізації комплексних планів просторового розвитку.

Для Хмельницького району характерною є значна неоднорідність територіальних громад, яка проявляється у відмінностях площі, конфігурації території, структурі земельного фонду, транспортній доступності, інженерному забезпеченні та функціональному використанні земель. Такі відмінності визначають різні стартові умови розвитку громад і потребують застосування диференційованих підходів до управління територіями. Просторова диференціація не є негативним явищем сама по собі, однак її надмірне поглиблення призводить до формування диспропорцій у використанні території, концентрації економічної активності лише в окремих громадах та нерівномірного доступу населення до публічних послуг.

Одним із базових критеріїв просторової диференціації виступає структура землекористування. Територіальні громади Хмельницького району характеризуються різним співвідношенням земель сільськогосподарського призначення, забудованих територій, лісових масивів, водного фонду та земель природоохоронного призначення. Найбільш урбанізованими є громади, що формують зону впливу міста Хмельницького, тоді як для віддалених громад характерним є домінування агроландшафтів із високою часткою орних земель. Саме структура земельного фонду визначає функціональну спеціалізацію території та можливості її подальшої трансформації.

Важливим чинником просторової диференціації є конфігурація території громади. Компактна форма території забезпечує ефективніше функціонування

транспортної мережі, зменшує витрати на утримання інженерної інфраструктури та сприяє підвищенню доступності адміністративних і соціальних послуг. Натомість громади зі значною протяжністю території або складною конфігурацією потребують більш розгалуженої транспортної системи, що збільшує фінансове навантаження на місцеві бюджети та ускладнює організацію просторового управління.

Не менш важливим показником виступає транспортна доступність, яка визначає інтенсивність внутрішньогромадських та міжмуніципальних зв'язків. Громади, розташовані поблизу міжнародних та національних транспортних магістралей, мають суттєві конкурентні переваги щодо розвитку логістики, підприємництва та залучення інвестицій. Водночас периферійні території характеризуються нижчим рівнем транспортної інтегрованості, що обмежує можливості розвитку виробничої діяльності та доступ населення до адміністративних, освітніх і медичних послуг.

Важливим індикатором просторового розвитку виступає рівень інженерного освоєння території. Забезпеченість системами водопостачання, водовідведення, електропостачання, газифікації, цифрового зв'язку та сучасними інженерними мережами безпосередньо впливає на інвестиційну привабливість території, можливості розміщення нових виробництв і розвиток житлової забудови. У громадах із високим рівнем інженерного забезпечення процеси просторової трансформації відбуваються значно швидше, тоді як недостатній розвиток інфраструктури стає одним із головних чинників територіальних диспропорцій.

З огляду на багатокomпонентність просторового розвитку доцільно систематизувати основні чинники просторової диференціації територіальних громад (табл. 2.6).

Таблиця 2.6.

**Основні чинники просторової диференціації територіальних громад
Хмельницького району**

Чинник	Просторовий прояв	Вплив на потенціал розвитку
Структура землекористування	Частка сільськогосподарських, забудованих, лісових та рекреаційних земель	Визначає функціональну спеціалізацію громади
Конфігурація території	Компактність, цілісність, просторова форма	Впливає на ефективність управління територією
Транспортна доступність	Відстань до магістралей та адміністративних центрів	Формує мобільність населення та інвестиційну привабливість
Інженерне забезпечення	Комунікації, цифрова інфраструктура	Забезпечує можливість розвитку забудови й виробництва
Функціональна структура	Поєднання аграрних, виробничих, сервісних і рекреаційних функцій	Підвищує стійкість розвитку території
Просторове планування	Наявність комплексного плану розвитку території	Забезпечує раціональне використання земельних ресурсів

Аналіз наведених чинників свідчить, що просторовий потенціал територіальних громад формується внаслідок взаємодії природних, інфраструктурних та управлінських складових. Жоден із наведених показників окремо не визначає рівень розвитку громади. Лише їх комплексна оцінка дозволяє об'єктивно визначити можливості подальшої просторової трансформації території та сформувані пріоритетні напрями її розвитку.

Територіальні громади Хмельницького району істотно відрізняються за рівнем сформованості просторового потенціалу. Найвищі передумови розвитку мають громади, розташовані у зоні впливу міста Хмельницького та вздовж основних транспортних коридорів. Вони характеризуються високим рівнем транспортної інтегрованості, розвиненою інженерною інфраструктурою, значною концентрацією господарської діяльності та активними процесами трансформації землекористування. Натомість периферійні громади потребують удосконалення транспортної інфраструктури, оптимізації функціональної структури території та більш ефективного використання земельного потенціалу.

Одним із ключових завдань сучасного просторового аналізу є визначення потенціалу розвитку територіальних громад. На відміну від традиційної оцінки соціально-економічного стану, просторовий потенціал характеризує сукупність територіальних можливостей громади щодо ефективного використання земельних ресурсів, розвитку інфраструктури, залучення інвестицій, оптимізації функціональної структури території та підвищення якості просторового середовища. Такий підхід відповідає сучасній концепції інтегрованого територіального розвитку, яка активно впроваджується в Україні в процесі реалізації державної політики регіонального розвитку та комплексного просторового планування територій громад.

Оцінювання потенціалу розвитку територіальних громад Хмельницького району доцільно здійснювати на основі комплексного аналізу кількох взаємопов'язаних складових. До них належать структура землекористування, транспортна інтегрованість, рівень інженерного облаштування території, функціональна різноманітність, забезпеченість соціальною інфраструктурою та управлінська спроможність. Сукупність зазначених характеристик формує просторовий потенціал громади та визначає її можливості щодо реалізації стратегічних проєктів розвитку.

Для систематизації результатів аналізу запропоновано авторську типізацію територіальних громад Хмельницького району за переважаючими особливостями просторового розвитку (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Авторська типізація територіальних громад Хмельницького району за потенціалом просторового розвитку

Тип громад	Основні ознаки	Пріоритетні напрями розвитку
Громади інтенсивного просторового розвитку	Висока транспортна доступність, урбанізовані території, значна інвестиційна активність	Комплексне просторове планування, розвиток виробничих і логістичних територій, модернізація інженерної інфраструктури
Громади збалансованого розвитку	Поєднання аграрних, виробничих та сервісних функцій, достатній рівень інфраструктури	Диверсифікація економіки, розвиток переробної промисловості, удосконалення транспортної мережі
Громади аграрної спеціалізації	Переважаючі земель сільськогосподарського призначення, невисока густота забудови	Раціональне використання земель, розвиток агропереробки, формування рекреаційних територій
Громади перспективної просторової трансформації	Значний земельний потенціал за недостатнього інфраструктурного освоєння	Розвиток інженерної інфраструктури, підготовка інвестиційних майданчиків, комплексне просторове планування

Запропонована типізація демонструє, що територіальні громади району перебувають на різних етапах просторового розвитку та потребують відмінних управлінських підходів. Найбільш динамічно розвиваються громади,

розташовані у зоні впливу міста Хмельницького, де спостерігаються процеси субурбанізації, активне освоєння нових територій, розвиток логістичної інфраструктури та розширення виробничих зон. Для таких громад головним завданням стає забезпечення збалансованого використання території, недопущення хаотичної забудови та збереження земель, що мають високу природну й господарську цінність.

Громади збалансованого розвитку характеризуються відносно рівномірним поєднанням різних функцій території. Наявність адміністративних центрів, підприємств переробної промисловості, закладів освіти та охорони здоров'я створює передумови для формування локальних центрів економічної активності. Водночас подальший розвиток таких громад повинен ґрунтуватися на модернізації виробничої бази, удосконаленні транспортних зв'язків та розвитку сучасної інженерної інфраструктури.

Для громад аграрної спеціалізації пріоритетним напрямом залишається підвищення ефективності використання земельних ресурсів. У сучасних умовах просторовий розвиток таких територій має орієнтуватися не лише на виробництво сільськогосподарської продукції, а й на розвиток підприємств із її переробки, створення логістичних центрів, впровадження технологій точного землеробства, розвиток відновлюваної енергетики та використання природно-рекреаційного потенціалу.

Окрему групу формують громади перспективної просторової трансформації. Вони характеризуються значними резервами територіального розвитку, однак їх реалізація стримується недостатнім рівнем інженерного облаштування, транспортної доступності або функціональної організації території. Саме для цих громад особливо актуальним є розроблення комплексних планів просторового розвитку, інвентаризація земельних ресурсів, формування інвестиційних паспортів територій та створення індустріальних або агропромислових парків.

Просторова диференціація територіальних громад Хмельницького району не повинна розглядатися виключно як наслідок нерівномірності розвитку.

Навпаки, вона відображає різноманітність функціонального призначення територій і може стати основою для формування спеціалізованих моделей розвитку. За умови впровадження сучасних інструментів просторового планування, ефективного управління земельними ресурсами та використання геоінформаційних технологій наявні відмінності можуть бути трансформовані у конкурентні переваги окремих громад.

Таким чином, оцінювання просторового потенціалу територіальних громад доцільно здійснювати на основі комплексного аналізу структури території, землекористування, транспортної доступності, інженерної забезпеченості та функціональної організації простору. Такий підхід створює методичну основу для наступного розділу дослідження, у якому буде розроблено інтегральну оцінку просторового розвитку територіальних громад Хмельницького району та обґрунтовано практичні напрями підвищення ефективності використання їх територіального потенціалу.

Висновки до розділу 2

У другому розділі здійснено комплексний аналіз передумов формування та сучасних особливостей просторової структури територіальних громад Хмельницького району. Встановлено, що адміністративно-територіальна реформа 2020 року істотно змінила принципи територіальної організації, сформувавши нову систему управління, в якій територіальні громади стали базовими просторовими одиницями реалізації державної політики регіонального розвитку та комплексного планування територій. Укрупнення адміністративних одиниць створило передумови для більш ефективного використання земельних ресурсів, удосконалення інфраструктурного забезпечення та впровадження сучасних механізмів просторового управління.

Дослідження суспільно-просторових особливостей Хмельницького району підтвердило його провідну роль у територіальній структурі області. Значна

площа, висока концентрація населення, вигідне транспортне положення та наявність адміністративного центру обласного значення формують сприятливі умови для розвитку територіальних громад. Водночас встановлено, що просторова організація району характеризується суттєвою неоднорідністю, яка проявляється у відмінностях рівня інженерного облаштування територій, транспортної доступності, структури землекористування та функціонального використання земель.

Визначено, що просторові передумови розвитку територіальних громад формуються під впливом комплексу взаємопов'язаних чинників, серед яких ключове місце займають структура земельного фонду, транспортний каркас, інженерна інфраструктура, функціональне зонування території та ефективність просторового планування. Саме збалансоване поєднання зазначених складових забезпечує формування сприятливого середовища для інвестиційної діяльності, розвитку виробництва, модернізації соціальної інфраструктури та підвищення ефективності використання території.

Проведений аналіз просторової диференціації територіальних громад засвідчив наявність істотних відмінностей у рівні їх територіального потенціалу. Найсприятливіші умови розвитку сформувалися у громадах, що розташовані в зоні впливу міста Хмельницького та основних транспортних магістралей, де поєднуються висока транспортна доступність, розвинена інженерна інфраструктура та диверсифікована функціональна структура території. Натомість громади периферійної частини району потребують активізації процесів просторового планування, модернізації інженерної інфраструктури, підвищення транспортної зв'язності та більш ефективного використання земельних ресурсів.

На основі комплексного аналізу запропоновано авторську типізацію територіальних громад за особливостями просторового розвитку, що дозволила виділити громади інтенсивного, збалансованого, аграрно орієнтованого та перспективного трансформаційного типів. Такий підхід створює методичні передумови для застосування диференційованих інструментів управління

територіальним розвитком залежно від просторових характеристик конкретної громади.

Отримані результати підтвердили, що ефективність просторового розвитку визначається не окремими ресурсами чи показниками, а комплексністю територіальної організації, узгодженістю землекористування, транспортної та інженерної інфраструктури, а також якістю просторового планування. Саме комплексне врахування цих складових створює науково-методичну основу для інтегрального оцінювання рівня просторового розвитку територіальних громад Хмельницького району, яке буде здійснено у наступному розділі дослідження, та для обґрунтування практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності використання їхнього територіального потенціалу.

Розділ 3

НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ХМЕЛЬНИЦЬКОГО РАЙОНУ

3.1. Формування збалансованої просторової структури громад

У сучасних умовах розвитку територіальних громад одним із ключових напрямів підвищення ефективності використання території є формування збалансованої просторової структури. Такий підхід передбачає не лише раціональний розподіл функціональних зон, а й досягнення оптимального співвідношення між природними, виробничими, житловими, транспортними, рекреаційними та інженерними елементами території. Збалансована просторова структура забезпечує ефективне використання земельних ресурсів, підвищує інвестиційну привабливість територій, мінімізує конфлікти землекористування та створює передумови для довгострокового сталого розвитку територіальних громад.

Сучасні підходи до просторового розвитку, закладені у Державній стратегії регіонального розвитку, Законі України «Про регулювання містобудівної діяльності», Законі України «Про землеустрій», а також методичних рекомендаціях щодо розроблення комплексних планів просторового розвитку територій громад, базуються на принципах інтегрованого планування. Відповідно до них територія громади повинна розглядатися як єдина функціональна система, у межах якої всі складові простору взаємопов'язані між собою та функціонують відповідно до стратегічних цілей розвитку.

Для територіальних громад Хмельницького району проблема формування збалансованої просторової структури набуває особливого значення у зв'язку зі значною різноманітністю їх територіальної організації. Поряд із високоурбанізованими громадами, що формують зону впливу міста Хмельницького, функціонують громади аграрного типу, території зі значним природно-рекреаційним потенціалом та громади, у яких зберігається резерв земель для перспективного освоєння. Саме тому застосування єдиної моделі просторового розвитку для всіх громад є недоцільним. Натомість необхідним є

формування диференційованої системи просторового планування, яка враховуватиме індивідуальні особливості кожної територіальної громади.

Одним із головних принципів оптимізації просторової структури є раціональне використання земельних ресурсів. У сучасних умовах земля розглядається не лише як основний природний ресурс, але й як просторова основа розміщення виробництва, житлової забудови, транспортної інфраструктури, природоохоронних територій та рекреаційних зон. Ефективність просторового розвитку значною мірою визначається тим, наскільки узгодженими є різні види землекористування та чи відповідають вони функціональному призначенню окремих територій.

Для більшості громад Хмельницького району актуальним залишається питання оптимізації структури земельного фонду. Переважання земель сільськогосподарського призначення створює значний потенціал розвитку аграрного виробництва, проте одночасно вимагає забезпечення збалансованого співвідношення між виробничими територіями, землями природоохоронного призначення, рекреаційними зонами та територіями перспективної забудови. Особливого значення набуває запобігання необґрунтованому вилученню продуктивних сільськогосподарських земель під несільськогосподарське використання, особливо у приміських громадах, де процеси урбанізації відбуваються найбільш інтенсивно.

Одночасно із вдосконаленням структури землекористування необхідно забезпечити функціональне зонування території, яке повинно враховувати перспективи розвитку громади на тривалий період. Виділення житлових, виробничих, громадських, рекреаційних, природоохоронних та інженерних зон дозволяє уникнути конфліктів між різними видами використання земель, забезпечує ефективніше розміщення інвестиційних об'єктів та сприяє підвищенню якості просторової організації території.

Важливим інструментом реалізації зазначених принципів є комплексний план просторового розвитку території громади. Його перевага полягає у поєднанні містобудівної документації із землеустроєм, що забезпечує

узгодженість розвитку забудови, транспортної мережі, інженерної інфраструктури та використання земельних ресурсів. Для громад Хмельницького району впровадження комплексних планів створює можливість визначити перспективні території житлової забудови, сформувати резерви земель для розвитку виробництва, логістики, рекреації та відновлюваної енергетики, а також встановити режими використання земель природоохоронного фонду.

Значну увагу при формуванні збалансованої просторової структури необхідно приділяти розвитку транспортного каркаса території. Саме транспортна мережа забезпечує інтеграцію окремих населених пунктів у межах громади, визначає рівень доступності адміністративних центрів та об'єктів соціальної інфраструктури, формує напрями економічної активності й інвестиційного освоєння території. Для громад Хмельницького району одним із пріоритетних напрямів має стати модернізація автомобільних доріг місцевого значення, розвиток транспортних вузлів, облаштування сучасної дорожньої інфраструктури та підвищення якості сполучення між адміністративними центрами і старостинськими округами.

Не менш важливою складовою збалансованого просторового розвитку є інженерна інфраструктура. Забезпеченість території сучасними системами водопостачання, водовідведення, електропостачання, газифікації, цифрового зв'язку та інженерними комунікаціями визначає можливості подальшого освоєння земель, розвитку підприємництва та підвищення якості життя населення. У сучасних умовах одним із пріоритетних напрямів повинно стати впровадження енергоефективних технологій, модернізація комунальної інфраструктури та розвиток цифрового простору громад.

Для систематизації основних напрямів формування збалансованої просторової структури територіальних громад запропоновано авторську модель (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Основні напрями формування збалансованої просторової структури
територіальних громад Хмельницького району**

Напрямок	Основні заходи	Очікуваний результат
Оптимізація землекористування	Удосконалення структури земельного фонду, резервування територій розвитку	Підвищення ефективності використання земель
Комплексне просторове планування	Розроблення комплексних планів розвитку територій	Узгодження землеустрою та містобудівної діяльності
Розвиток транспортної мережі	Модернізація доріг, покращення транспортної доступності	Посилення просторової інтеграції громад
Модернізація інженерної інфраструктури	Розвиток комунальних мереж, цифрової інфраструктури	Підвищення інвестиційної привабливості
Функціональне зонування	Рациональне розміщення виробничих, житлових і рекреаційних територій	Збалансований територіальний розвиток

Формування збалансованої просторової структури територіальних громад неможливе без інтеграції процесів просторового планування із сучасними механізмами управління земельними ресурсами. У сучасній практиці розвитку територій комплексне планування дедалі більше орієнтується не лише на регулювання забудови, а й на забезпечення функціональної взаємодії всіх елементів території. Саме тому одним із ключових завдань органів місцевого самоврядування має стати створення такої просторової моделі, яка забезпечуватиме ефективне використання природного, земельного, виробничого та інфраструктурного потенціалу громади.

Для територіальних громад Хмельницького району першочергового значення набуває формування опорного просторового каркаса, який поєднуватиме адміністративні центри громад, старостинські округи, виробничі території, транспортні вузли, природоохоронні території та перспективні інвестиційні майданчики. Такий каркас повинен забезпечувати безперервність просторових зв'язків, оптимальне розміщення нових об'єктів забудови та рівномірний доступ населення до публічних послуг.

Одним із напрямів оптимізації просторової структури є диференціація функціонального використання території. Практика останніх років засвідчує, що універсальна модель розвитку не забезпечує однакової ефективності для всіх громад. Натомість просторове планування має враховувати специфіку територіального потенціалу кожної громади. Для приміських громад пріоритетом повинно стати впорядкування житлової забудови, розвиток логістичних комплексів, громадських просторів та транспортної інфраструктури. Для громад із переважанням аграрного землекористування основними напрямками розвитку мають бути оптимізація структури земельного фонду, підвищення продуктивності використання земель, створення підприємств із переробки сільськогосподарської продукції та розвиток біоенергетичних проєктів. Громади зі значним природно-рекреаційним потенціалом доцільно орієнтувати на розвиток рекреації, екологічного туризму, природоохоронної діяльності та формування екосистемних послуг.

Особливу увагу необхідно приділяти просторовій компактності забудови. Розосереджене розміщення житлових кварталів і виробничих об'єктів призводить до збільшення витрат на будівництво та утримання інженерних мереж, транспортної інфраструктури й об'єктів комунального господарства. Натомість формування компактної структури забудови забезпечує ефективніше використання території, скорочує експлуатаційні витрати та сприяє збереженню продуктивних сільськогосподарських земель і природних комплексів.

Перспективним напрямом удосконалення просторової структури є формування багатофункціональних центрів розвитку. Доцільно розширювати

функції адміністративних центрів громад шляхом концентрації адміністративних, освітніх, медичних, культурних, підприємницьких та логістичних об'єктів. Такий підхід дозволить підвищити доступність публічних послуг, скоротити часові витрати населення на їх отримання та сформувати локальні осередки економічної активності.

Не менш важливим напрямом є розвиток зеленої та блакитної інфраструктури, яка дедалі активніше інтегрується у систему просторового планування. Збереження природних територій, водно-болотних угідь, лісових масивів, прибережних захисних смуг та екологічних коридорів має розглядатися не лише як природоохоронний захід, а як один із чинників забезпечення екологічної стійкості територіальних громад. Для Хмельницького району це особливо актуально у зв'язку з необхідністю збереження родючості ґрунтів, регулювання поверхневого стоку та мінімізації негативних наслідків кліматичних змін.

Практична реалізація запропонованих напрямів у територіальних громадах Хмельницького району повинна супроводжуватися активним використанням геоінформаційних систем, цифрових кадастрових даних та інструментів моніторингу використання земель. Це дозволить своєчасно виявляти зміни у структурі землекористування, оцінювати ефективність реалізації комплексних планів просторового розвитку та оперативно коригувати управлінські рішення. Важливим завданням залишається також формування єдиної геоінформаційної бази просторових даних територіальних громад, що забезпечить узгодженість містобудівної документації, документації із землеустрою та галузевих програм розвитку.

Таким чином, оптимізація просторової структури територіальних громад Хмельницького району повинна здійснюватися на основі інтегрованого управління територіями, раціонального використання земельних ресурсів, удосконалення транспортного каркаса, модернізації інженерної інфраструктури та функціонального зонування території. Запропонована концептуальна модель дозволяє сформувати комплексну систему управління просторовим розвитком,

яка забезпечить підвищення ефективності використання територіального потенціалу, зміцнення спроможності громад та створення передумов для їх довгострокового сталого розвитку. Саме ці підходи можуть стати методичною основою для реалізації комплексних планів просторового розвитку територіальних громад Хмельницького району та підвищення результативності місцевої політики управління територіями.

3.2. Удосконалення просторового планування та ефективного використання територіального потенціалу громад

Сучасний розвиток територіальних громад дедалі більше залежить від якості просторового планування, яке визначає напрями використання земельних ресурсів, розміщення виробничої та соціальної інфраструктури, розвиток транспортної мережі, охорону природних територій і формування інвестиційно привабливого середовища. У сучасній системі управління територіями просторове планування перестає бути виключно містобудівним інструментом і набуває характеру комплексного механізму управління територіальним розвитком. Його головною метою є досягнення збалансованого використання території шляхом узгодження економічних, соціальних, екологічних та інженерних складових розвитку.

Для територіальних громад Хмельницького району вдосконалення просторового планування є одним із ключових напрямів підвищення ефективності використання територіального потенціалу. Проведений у попередньому розділі аналіз засвідчив наявність суттєвих відмінностей у структурі землекористування, транспортній доступності, рівні інженерного забезпечення та функціональній організації територій. Це обумовлює необхідність переходу від галузевого управління окремими ресурсами до інтегрованого планування, у межах якого територія громади розглядається як єдина просторова система.

Основою сучасного просторового планування виступає комплексний план просторового розвитку території територіальної громади, який об'єднує містобудівну документацію, документацію із землеустрою та стратегічні документи розвитку. Його запровадження дозволяє узгодити питання використання земельних ресурсів, перспективної забудови, розвитку транспортної та інженерної інфраструктури, охорони природних територій і розміщення виробничих об'єктів. На відміну від традиційних генеральних планів населених пунктів, комплексний план охоплює всю територію громади та забезпечує єдину систему управління просторовим розвитком.

Одним із першочергових завдань для громад Хмельницького району є інвентаризація земельних ресурсів та актуалізація відомостей Державного земельного кадастру. Наявність повної інформації про структуру земельного фонду, форми власності, існуючі обмеження використання земель, природоохоронні території та резерви для перспективного розвитку є необхідною умовою прийняття ефективних управлінських рішень. Особливої актуальності це набуває у громадах, де після адміністративно-територіальної реформи до комунальної власності передано значні площі земель за межами населених пунктів.

Рациональне використання територіального потенціалу неможливе без оптимізації функціонального зонування території. У сучасних умовах необхідно забезпечити чітке розмежування житлових, громадських, виробничих, транспортних, рекреаційних, природоохоронних та сільськогосподарських територій. Таке зонування створює передумови для зменшення конфліктів землекористування, підвищення інвестиційної привабливості та забезпечення екологічної безпеки розвитку громад.

Особливу увагу доцільно приділити формуванню територій економічного зростання. Насамперед це стосується ділянок, розташованих поблизу міжнародних автомобільних магістралей, залізничних вузлів та адміністративних центрів громад. Саме такі території можуть використовуватися для створення індустріальних парків, логістичних центрів, підприємств із

переробки сільськогосподарської продукції та об'єктів відновлюваної енергетики. Попереднє резервування таких земель у комплексних планах розвитку значно підвищує можливості залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій.

Одним із перспективних напрямів розвитку територіальних громад є цифровізація просторового планування. Використання геоінформаційних систем (GIS), цифрових моделей рельєфу, супутникових знімків, безпілотних літальних апаратів та технологій дистанційного зондування Землі забезпечує можливість постійного моніторингу змін у структурі землекористування, контролю забудови, аналізу екологічного стану території та прогнозування перспектив її розвитку. Для територіальних громад Хмельницького району впровадження таких технологій дозволить значно підвищити якість управління земельними ресурсами та забезпечити інформаційну підтримку прийняття управлінських рішень.

Не менш важливим напрямом є створення єдиного геоінформаційного простору громади, який інтегруватиме дані земельного кадастру, містобудівного кадастру, інформацію про інженерні мережі, транспортну інфраструктуру, природоохоронні території та об'єкти соціальної сфери. Наявність такої інформаційної системи створює можливість комплексного аналізу території, моделювання різних сценаріїв розвитку та обґрунтування оптимальних управлінських рішень.

Одночасно із цифровізацією просторового планування необхідно впроваджувати систему просторового моніторингу, яка забезпечуватиме регулярне оцінювання змін у структурі території. Доцільно здійснювати моніторинг трансформації землекористування, ефективності використання земель комунальної власності, темпів забудови, розвитку транспортної інфраструктури, стану природних територій та динаміки освоєння інвестиційних майданчиків. Це дозволить своєчасно виявляти негативні тенденції та коригувати напрями просторової політики громади.

Таким чином, удосконалення просторового планування територіальних громад Хмельницького району повинно базуватися на інтеграції сучасних методів управління територіями, цифровізації процесів планування, комплексному використанні геоінформаційних технологій та раціональному використанні земельного потенціалу. Реалізація запропонованих напрямів створить передумови для підвищення інвестиційної привабливості громад, оптимізації функціональної структури території, покращення якості просторового середовища та забезпечення довгострокового сталого розвитку. Саме комплексне поєднання просторового планування, сучасних інформаційних технологій та ефективного управління земельними ресурсами повинно стати основою формування нової моделі розвитку територіальних громад Хмельницького району в умовах сучасних трансформаційних процесів.

3.3. Інструменти реалізації просторового розвитку територіальних громад Хмельницького району в умовах сталого територіального управління

Одним із визначальних чинників успішного розвитку територіальних громад у сучасних умовах є створення ефективної системи управління просторовими процесами, яка забезпечує раціональне використання земельних ресурсів, збалансований розвиток інфраструктури, підвищення інвестиційної привабливості території та збереження природного середовища. Якщо попередні підрозділи були присвячені оцінці просторової структури територій та обґрунтуванню напрямів її оптимізації, то завершальним етапом дослідження є визначення комплексу практичних інструментів, реалізація яких дозволить забезпечити довгостроковий розвиток територіальних громад Хмельницького району.

Сучасна система просторового управління повинна базуватися на інтеграції стратегічного планування, землеустрою, містобудівної діяльності, екологічної політики та цифрових технологій управління територіями. Саме така інтеграція забезпечує прийняття обґрунтованих управлінських рішень, мінімізує

конфлікти землекористування та створює умови для ефективного використання територіального потенціалу. Особливої актуальності зазначений підхід набуває для територіальних громад Хмельницького району, які характеризуються значною просторовою неоднорідністю та різним рівнем соціально-економічного розвитку.

Першочерговим інструментом реалізації просторової політики має стати впровадження комплексної системи управління земельними ресурсами. Її основу повинні становити актуальні відомості Державного земельного кадастру, результати інвентаризації земель, цифрові ортофотоплани, матеріали дистанційного зондування Землі та геоінформаційні бази даних. Поєднання цих інформаційних ресурсів дозволить забезпечити повний контроль за використанням земель, своєчасно виявляти зміни у структурі землекористування та приймати рішення щодо оптимізації функціонального використання території.

Не менш важливим напрямом є впровадження геоінформаційних систем (GIS) у діяльність органів місцевого самоврядування. Геоінформаційні технології забезпечують інтеграцію кадастрової інформації, містобудівної документації, транспортної мережі, інженерної інфраструктури та природоохоронних територій у єдиному цифровому середовищі. Це створює можливість моделювання різних сценаріїв просторового розвитку, визначення найбільш перспективних територій для інвестиційного освоєння та оцінювання наслідків реалізації інфраструктурних проєктів.

Одним із пріоритетних напрямів розвитку територіальних громад Хмельницького району повинно стати формування мережі територій пріоритетного розвитку. Доцільно виділити кілька категорій таких територій: виробничо-логістичні, агропромислові, рекреаційні, природоохоронні та інноваційні. Для кожної категорії необхідно визначити окремий режим використання земель, вимоги до інженерної підготовки території та механізми залучення інвестицій. Такий підхід дозволить уникнути хаотичного освоєння території та забезпечить цілеспрямоване використання просторового потенціалу громад.

Важливою складовою сучасного просторового управління є моніторинг використання території. Його доцільно здійснювати на постійній основі із застосуванням супутникових даних, безпілотних літальних апаратів, цифрових кадастрових карт та автоматизованих інформаційних систем. Основними об'єктами моніторингу повинні бути зміни структури землекористування, інтенсивність забудови, стан транспортної інфраструктури, використання земель комунальної власності, розвиток виробничих територій та екологічний стан природних комплексів.

3.3.4. Розвиток соціальної інфраструктури та

**Рисунок 3.1. Напрямки просторового зростання громад
Хмельницького району**

Особливу увагу необхідно приділити формуванню системи просторових індикаторів, які дозволять оцінювати результативність реалізації місцевої політики розвитку. До таких індикаторів доцільно віднести рівень освоєння земель комунальної власності, частку територій із затвердженою містобудівною документацією, забезпеченість інженерною інфраструктурою, транспортну доступність адміністративних центрів, рівень цифровізації управління

територією, площу рекультивованих земель та обсяги залучених інвестицій. Систематичне відстеження цих показників забезпечить можливість коригування стратегічних документів відповідно до змін соціально-економічних та природно-ресурсних умов.

Важливою передумовою реалізації запропонованих заходів є розвиток міжмуніципального співробітництва. Значна частина інфраструктурних, транспортних та екологічних проєктів виходить за межі окремої територіальної громади, тому їх реалізація потребує координації дій сусідніх громад. Спільне планування транспортних коридорів, управління водними ресурсами, поводження з відходами, створення індустріальних парків і рекреаційних зон дозволить більш ефективно використовувати фінансові та земельні ресурси, підвищити конкурентоспроможність територій і забезпечити збалансований розвиток усього Хмельницького району.

Рисунок 3.2. Механізми підвищення інвестиційної привабливості громад Хмельницької області

Таким чином, реалізація запропонованої системи інструментів створює передумови для переходу від фрагментарного управління окремими територіями до інтегрованої моделі просторового розвитку. Її основою є комплексне планування, цифровізація управління, ефективний земельний менеджмент, просторовий моніторинг та міжмуніципальна взаємодія. Запровадження цих

підходів сприятиме підвищенню ефективності використання територіального потенціалу, зміцненню фінансової спроможності громад, поліпшенню якості просторового середовища та формуванню сучасної системи управління територіальним розвитком, що відповідатиме принципам сталого розвитку.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі обґрунтовано практичні напрями оптимізації просторового розвитку територіальних громад Хмельницького району на основі принципів інтегрованого територіального планування, раціонального використання земельних ресурсів та впровадження сучасних інструментів управління територіями. Встановлено, що ефективність просторового розвитку громад визначається не окремими інфраструктурними чи управлінськими рішеннями, а їх комплексною взаємодією, яка забезпечує збалансоване використання територіального потенціалу.

Доведено, що формування збалансованої просторової структури громад повинно базуватися на оптимізації землекористування, функціональному зонуванні території, розвитку транспортного каркаса, модернізації інженерної інфраструктури та збереженні природно-ресурсного потенціалу. Запропоновано концептуальну модель просторової організації територіальних громад, яка поєднує комплексне планування із сучасними механізмами управління земельними ресурсами.

Обґрунтовано доцільність широкого використання комплексних планів просторового розвитку, геоінформаційних систем, цифрового моніторингу території та інструментів земельного менеджменту як основи прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Визначено, що цифровізація просторового планування та інтеграція кадастрової, містобудівної й геопросторової інформації сприятимуть підвищенню ефективності використання земель, прозорості управління та інвестиційної привабливості територіальних громад.

Запропоновано систему практичних інструментів реалізації просторового розвитку, яка передбачає створення територій пріоритетного розвитку, впровадження просторового моніторингу, розвиток міжмуніципального співробітництва та формування єдиного геоінформаційного простору громад. Реалізація запропонованих заходів дозволить підвищити ефективність використання територіального потенціалу Хмельницького району, зміцнити спроможність територіальних громад, забезпечити збалансований просторовий розвиток та створити надійну основу для їх довгострокового соціально-економічного й екологічно орієнтованого розвитку.

Висновки

Результати проведеного дослідження підтвердили, що просторовий розвиток територіальних громад є одним із визначальних чинників підвищення їх спроможності, ефективності управління територіями та забезпечення сталого розвитку. В умовах завершення адміністративно-територіальної реформи просторове планування набуло статусу одного з ключових інструментів реалізації державної регіональної політики, оскільки саме територіальні громади стали базовими суб'єктами управління земельними ресурсами, інженерною інфраструктурою та розвитком місцевого простору. Це обумовило необхідність комплексного дослідження сучасного стану просторової організації територіальних громад Хмельницького району та визначення практичних напрямів її удосконалення.

У роботі узагальнено сучасні теоретико-методологічні підходи до дослідження просторового розвитку територій. Встановлено, що сучасні концепції територіального розвитку ґрунтуються на принципах інтегрованого планування, раціонального використання земельних ресурсів, функціональної збалансованості території, екологічної стійкості та міжсекторальної взаємодії..

Дослідження сучасної просторової структури Хмельницького району засвідчило, що після адміністративно-територіальної реформи сформовано нову систему територіальної організації, у межах якої територіальні громади стали основними просторовими одиницями управління розвитком. Встановлено, що район характеризується значною територіальною неоднорідністю, яка проявляється у відмінностях структури землекористування, транспортної забезпеченості, рівня інженерного облаштування територій та функціонального використання земель. Такі особливості визначають різний рівень просторового потенціалу громад і потребують застосування диференційованих підходів до управління їх розвитком.

Проведений аналіз дозволив визначити, що ефективність просторового розвитку територіальних громад безпосередньо залежить від комплексного

використання земельних ресурсів, рівня транспортної інтегрованості, розвитку інженерної інфраструктури, функціонального зонування території та якості просторового планування. Доведено, що розгляд кожного із зазначених чинників окремо не забезпечує належної результативності, тоді як їх інтеграція створює передумови для підвищення ефективності використання територіального потенціалу.

У роботі запропоновано авторську типізацію територіальних громад Хмельницького району за особливостями просторового розвитку та потенціалом використання території. Виділено громади інтенсивного, збалансованого, аграрно орієнтованого та перспективного трансформаційного типів, що дозволило обґрунтувати диференційовані підходи до просторового планування залежно від специфіки території. Такий підхід створює методичну основу для визначення пріоритетів розвитку окремих громад та більш ефективного використання їх природно-ресурсного й інфраструктурного потенціалу.

Практична цінність проведеного дослідження полягає в обґрунтуванні комплексу заходів щодо оптимізації просторової структури територіальних громад Хмельницького району. Запропоновано напрями удосконалення землекористування, розвитку транспортного каркаса, модернізації інженерної інфраструктури, функціонального зонування території, формування територій пріоритетного розвитку та підвищення ефективності управління земельними ресурсами. Обґрунтовано необхідність широкого впровадження комплексних планів просторового розвитку територій громад як основного інструменту інтегрованого управління територіями.

Особливу увагу приділено цифровій трансформації просторового планування. Визначено, що впровадження геоінформаційних систем, використання матеріалів дистанційного зондування Землі, створення єдиної цифрової бази просторових даних та системи постійного моніторингу використання земель повинні стати одним із головних напрямів удосконалення управління територіальним розвитком. Використання сучасних цифрових технологій забезпечить підвищення точності планувальних рішень, прозорості

управління земельними ресурсами та оперативності реагування на зміни у структурі використання території.

На основі проведеного дослідження сформовано концептуальні засади збалансованого просторового розвитку територіальних громад Хмельницького району, які передбачають поєднання раціонального використання земельних ресурсів, комплексного просторового планування, розвитку транспортної та інженерної інфраструктури, збереження природного потенціалу й активізації інвестиційної діяльності. Реалізація запропонованих рекомендацій сприятиме підвищенню ефективності використання територіального потенціалу громад, зміцненню їх фінансової спроможності, покращенню якості просторового середовища та забезпеченню довгострокового сталого розвитку.

Отже, поставлену мету дослідження досягнуто, а визначені завдання повністю виконано. Отримані результати мають теоретичне та прикладне значення й можуть бути використані органами місцевого самоврядування під час розроблення комплексних планів просторового розвитку територій, стратегій розвитку громад, програм раціонального використання земельних ресурсів, а також у практиці просторового планування та управління територіальним розвитком. Запропоновані підходи можуть бути адаптовані й для інших територіальних громад України, що проходять етап формування сучасної моделі просторового розвитку в умовах децентралізації та післявоєнного відновлення держави.

Список використаних джерел

1. Батиченко С. П., Батиченко О. В. Просторовий розвиток територіальних громад України в умовах децентралізації. Київ : Ліра-К, 2022. 286 с.
2. Бистряков І. К., Клиновий Д. В. Просторова організація природно-ресурсного потенціалу України. Київ : РВПС України НАН України, 2019. 312 с.
3. Геєць В. М. (ред.). Україна у вимірі економіки знань. Київ : Основа, 2021. 592 с.
4. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ–ХХІ століть. Львів : ІРД НАН України, 2020. 512 с.
5. Закон України «Про землеустрій» від 22.05.2003 № 858-IV.
6. Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 № 3038-VI.
7. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015 № 157-VIII.
8. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР.
9. Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» від 20.03.2018 № 2354-VIII.
10. Закон України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» від 13.04.2020 № 554-IX.
11. Закон України «Про Державний земельний кадастр» від 07.07.2011 № 3613-VI.
12. Іщук С. І. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка. Київ : Паливода А.В., 2020. 520 с.
13. Кабінет Міністрів України. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки. Постанова від 05.08.2020 № 695.
14. Кабінет Міністрів України. Методика формування спроможних територіальних громад. Постанова від 08.04.2015 № 214 (зі змінами).

15. Кабінет Міністрів України. Порядок розроблення, оновлення, внесення змін та затвердження комплексних планів просторового розвитку території територіальної громади. Постанова від 01.09.2021 № 926.

16. Ковальчук І. П. Регіональний еколого-геоморфологічний аналіз. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2018. 440 с.

17. Мельник Л. Г. Основи стійкого розвитку. Суми : Університетська книга, 2019. 654 с.

18. Палеха Ю. М. Планування територій населених пунктів. Київ : Логос, 2021. 336 с.

19. Палеха Ю. М., Осадчий В. І. Комплексне планування територій територіальних громад: методичні засади. Київ : ДП «ДІПРОМІСТО», 2022. 248 с.

20. Постанова Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів» від 17.07.2020 № 807-ІХ.

21. Руденко Л. Г. (ред.). Національний атлас України. Київ : ДНВП «Картографія», 2021.

22. Руденко Л. Г., Маруняк Є. О. Ландшафтне планування в Україні: сучасний стан та перспективи // Український географічний журнал. 2021. № 2. С. 3–12.

23. Соскін О. І. Децентралізація та розвиток територіальних громад. Київ : Інститут трансформації суспільства, 2021. 284 с.

24. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії. Одеса : Астропринт, 2019. 560 с.

25. Третьяк А. М. Землеустрій в Україні: теорія, методологія. Херсон : Грінь Д.С., 2020. 650 с.

26. Третьяк А. М., Третьяк В. М. Управління земельними ресурсами. Київ : ЦП «Компринт», 2021. 428 с.

27. Хвесик М. А., Бистряков І. К. Просторовий розвиток природокористування в Україні. Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2020. 396 с.

28. Decentralisation Portal. Портал «Децентралізація».

29. Державна служба статистики України. Статистичний щорічник України. Київ, 2024.
30. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру. Публічна кадастрова карта України.
31. Міністерство розвитку громад та територій України. Комплексні плани просторового розвитку територій громад: методичні матеріали. Київ, 2023.
32. Міністерство розвитку громад та територій України. Моніторинг реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Київ, 2024.
33. Хмельницька обласна військова адміністрація. Стратегія розвитку Хмельницької області на 2021–2027 роки.
34. Хмельницька районна державна адміністрація. Офіційний сайт.
35. Хмельницька обласна рада. Офіційний вебпортал.
36. European Commission. Territorial Agenda 2030. A Future for All Places. Luxembourg, 2020.
37. ESPON. Territorial Development and Cohesion in Europe. Luxembourg, 2021.
38. OECD. The Contribution of Land Use Planning and Governance to Territorial Development. Paris : OECD Publishing, 2017.
39. United Nations. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. New York : United Nations, 2015.
40. UN-Habitat. International Guidelines on Urban and Territorial Planning. Nairobi : United Nations Human Settlements Programme, 2015.